

Lunds universitet

Kandidatuppsats i idé- och lärdomshistoria

ILHK02

Handledare: Henrik Brissman

HT 2021

Riket är ditt, Försvarsmakten och härligheten

En idéhistorisk studie av uppkomst och
genomförande av avtalet om Militär själavård

Torbjörn Sköldefors

Abstract

At a time when the state and the Church of Sweden in a long process separated and religious freedom was strengthened in the constitution, the Church of Sweden has gained control over the existential support offered to the Swedish armed forces. This has been possible by building agreements with the Swedish Armed Forces on the discursive concept of *military spiritual care*.

The concept was established in a government report 1982 with a proposal that meant strengthening the Church of Sweden's presence in the armed forces in exchange for the Church of Sweden being responsible for part of the salaries. This also meant that the Church of Sweden would be the principal with responsibility for the organization of military spiritual care as in the first agreement 1990. The Military Dean, appointed by the Church of Sweden, employed by the Armed Forces, became responsible for the implementation.

The historical overview of the thesis shows that within the armed forces there have previously been other views on how existential support has been offered to conscripts and employees.

In agreements, directives, and policies, *military spiritual care* has not been formulated as a modern concept, but as an expression of the role the church has historically played in the Swedish armed forces. This clear presentism has helped to shape the discourse on *military spiritual care*.

In line with how the historian of ideas Michel Foucault reasoned about how productive exercise of power works, the Church of Sweden has strengthened its control of military spiritual care, not least through the professionalization of military priests.

The essay can show how the discursive norm around military spiritual care has been established and developed through Foucault's reasoning about the productive exercise of power and the order of discourse. When discourses are created, it leads to exclusion in what may be said, when and by whom. In other cases, it may be about what is defined as right or wrong, normal or abnormal. In this study, it is shown that the Christian faith norm is seen as the norm. Other religious denominations, or views of life, fall outside.

Keywords: *spiritual care, ministers to military personnel, chaplain, chaplaincy, military priest, religious freedom.*

Innehåll

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar	2
1.2 Forskningsläget	3
1.3 Källmaterial och källkritik	4
1.4 Litteratur	7
1.5 Avgränsningar	8
1.6 Disposition	8
2. Teoretiskt perspektiv och metod	9
2.1 Produktiv maktutövning	10
2.2 Metod	11
3. Historisk bakgrund och kontext	12
3.1 Den tidigmoderna tiden, 1600–1700-tal	13
3.2 Erbjudandet att vara rätt kristen	14
3.3 Hustavlan som grund för disciplin och lydnad	15
3.4 Den senmoderna traditionen, 1800- och 1900-tal	17
3.5 Svenska kyrkan får gehör för sina krav	19
3.6 Införande av lagen om religionsfrihet 1952	22
3.7 Kyrkans kommande roll som skild från staten	23
3.8 Enmansutredningen om militär själavård	24
3.9 Avtalen om militär själavård mellan Försvarsmakten och Svenska kyrkan	25
3.10 Nya relationer mellan kyrka och stat – policydokumentet för militär själavård	26
4. Diskussion	27
4.1 Diskursen kring begreppet militär själavård	27
4.2 Enmansutredaren som öppnade för Svenska kyrkan	30
4.3 Professionalisering– ett sätt att begränsa	32
4.4 Paradoxen – en starkare kyrka i försvaret när staten inte ska gynna ett visst samfund	34
4.5 Försvarsmakten och traditionen som konfessionell krigsmakt	35
4.6 Produktiv maktutövning och andra utestängningsprocesser	36
5. Sammanfattning	39
6. Käll- och litteraturförteckning	41
6.1 Litteratur	41
6.2 Offentliga tryck	42
7. Bilagor	
Bilaga A <i>Avtal mellan Svenska Kyrkan och Försvarsmakten om den militära själavården</i>	
Bilaga B <i>Dokumentation om Regina Birkehorn's avtal som bataljonspräst</i>	

1. Inledning

Försvarsmakten har sedan 1990 återkommande tecknat avtal om *militär själavård* med Svenska kyrkan. Avtalet innebär att samfundet Svenska kyrkan ansvarar för det moraliska och etiska stöd som erbjuds värnpliktiga, anställda soldater, sjömän och officerare. Detta identitetskapande arbete leds av en fältprost utsedd av Svenska kyrkan med anställning i Försvarsmaktens högkvarter och fältpräster som rekryterats i de olika förbanden.¹

Under min värnpliktsutbildning till officer 1978–79 minns jag att vi varken hade präst eller att gudstjänst stod på schemat. I min nuvarande avtalsanställning i Försvarsmakten har vi nu i stabsledningen en bataljonspastor och i min befattning förväntas jag närvara när *korum*, militär gudstjänst, hålls.

Det som började med min förundran över att det sedan 1990-talet har rekryterats och anställts allt fler präster växte småningom till att jag började fundera över Försvarsmaktens ensidiga erbjudande av själavård. Dels för att vårt samhälle blivit allt mer mångkulturellt och multireligiöst, dels för att Försvarsmakten som statlig myndighet har att förhålla sig neutral i religionsfrågor.²

Snart upptäckte jag att det är avtalet om militär själavård som är grunden till dagens situation. Vid en genomläsning av de policyavtal och direktiv som reglerar den militära själavården insåg jag att det är många faktorer som samverkar och att det i dem finns en hänvisning till en del av den svenska historien då samarbetet mellan krigsmakt och kyrka varit särskilt starkt.

Stat, kyrka och militär har en lång historia med olika grader av samverkan. Ett kapitel ägnas därför till att ge en historisk kontext. Denna tar sin början i mitten av 1200-talet då Sverige blev en mer etablerad statsbildning. I bakgrunden visas hur samarbeten sett ut och hur de har utvecklats över tid med koncentration på de senaste hundra årens utveckling. Särskilt intresse har ägnats 1982 års statliga utredning *Militär själavård* som blev grunden till det riksdagsbeslut som togs 1988 om riktlinjerna för den militära själavården i Försvarsmakten.³

Sedan Försvarsmakten 1990 tecknade det första formella avtalet om militär själavård med Svenska kyrkan har relationerna förändrats mellan stat och kyrka. 1995 tog Sveriges riksdag beslut om att staten och kyrkan skulle skiljas åt 1 januari 2000. Med de nya relationerna skulle också

¹ Avtal mellan Svenska Kyrkan och Försvarsmakten om den militära själavården, FM2020-4053 (Stockholm; Försvarsmakten, Högkvarteret 2019) bilaga A.

² Proposition 1995/96:80 *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan*, s. 16.

³ *Militär själavård, betänkande av utredningen religionen i försvaret*, SOU1982:59 (Stockholm: Försvarsdepartementet, 1982).

staten hålla sig neutral i religiösa frågor. Samhällsutvecklingen har samtidigt gått mot ett mer mångkulturellt och multireligiöst samhälle. Svenska kyrkan har ett kraftigt tapp i medlemsantal i förhållande till befolkningens mängd, från 89 procent 1990 till 55 procent 2020.⁴

Trots ovanstående utveckling står samfundet Svenska kyrkan för huvudmannaskapet och kontrollerar den militära själavården. Uppsatsen syftar till att förstå de normer och diskurser som kan förklara detta genom närläsning av kontext och diskursanalys av källorna; avtal, policyavtal, direktiv samt skrifter om själavård utgivna på Försvarsmaktens förlag.

Med anledning av att 45 procent av befolkningen inte tillhör Svenska kyrkan kommer även uppsatsen att ta upp en diskussion om konsekvenserna för hur avtalet om militär själavård och dess styrdokument överensstämmer med det grundlagsskydd som finns angående religionsfrihet enligt 2 kap. 2 § i regeringsformen (SFS 2014:1385):

Ingen får av det allmänna tvingas att ge till känna sin åskådning i politiskt, religiöst, kulturellt eller annat sådant hänseende. Inte heller får någon av det allmänna tvingas att delta i sammankomst för opinionsbildning eller i demonstration eller annan meningsyttring eller att tillhöra politisk sammanslutning, trossamfund eller annan sammanslutning för åskådning som avses i första meningen. Lag (2010:1408).

1.1 Syfte och frågeställningar

Ambitionen med uppsatsen är att utreda diskursen som ligger bakom begreppet *militär själavård* och hur den tar sig uttryck i avtal och styrdokument. Studien görs utifrån en konfliktdimension, ett sätt att se diskurser som beskrivningar av verkligheten som dels framförs på bekostnad av andra beskrivningar, dels är handlingsorienterande och har ett normativt anspråk.⁵

Jag vill också se om det är möjligt att visa hur Svenska kyrkan fått exklusiv rätt som Försvarsmaktens enda avtalspart om militär själavård.

Med en teoretisk-reflexiv användning av den franske idéhistorikern Michel Foucaults beskrivning av *produktiv maktutövning* vill jag även undersöka om en sådan är synlig i formandet av normen kring den militära själavården. Finns det en norm, finns det även något utanför normen, något som inte får plats. Kan detta i så fall ses som oproblematiskt, eller är det med

⁴ Svenska kyrkans medlemsutveckling år 1972-2020, <https://www.svenskakyrkan.se/filer/1374643/Medlemmar%20i%20Svenska%20kyrkan%201972-2020.pdf?id=2227146> [hämtad 2022-01-03].

⁵ Anna Nilsson Hammar, ”Diskursanalys” i *Metod*, red. Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (Lund: Studentlitteratur, 2020) s. 138.

Foucaults resonemang en ”problempunkt” som orsakats av olika strukturella, institutionella och idémässiga faktorer.⁶

Undersökningsfrågorna som ska besvaras är:

- Hur skapades begreppet militär själavård?
- Hur fick Svenska kyrkans kontroll över själavården i Försvarmakten?
- Finns det maktordningar, tolkningsföreträden och utestängningsmekanismer och i så fall hur i avtalet om militär själavård?

1.2 Forskningsläget

I tidigare forskning finns studier av kyrkans närvaro och uppgifter i den svenska armén och flottan med andra infallsvinklar än begrepps- eller idéhistoriska.

Kyrkohistorikern David Gudmundsson beskriver i sin doktorsavhandling *Konfessionell krigsmakt* kyrkans påverkan på den svenska armén och dess soldater under stormaktstiden. Gudmundsson visar genom att analysera bevarade predikningar, bönböcker, tacksägelse och annat källmaterial hur fältprästerna formade soldaternas uppfattningar om sig själva och sin omvärld. Här följer Gudmundsson den tyske forskaren Thomas Kaufmanns tes att väsentliga aspekter av den tidigmoderna kulturen formades av idéer, attityder och mentalitet som grundades på det lutherska sättet att tolka kristendomen. Gudmundssons arbete om relationen mellan stat, kyrka och militär under 1600- och 1700-talen används för beskrivning av den tradition som i uppsatsen benämns den tidigmoderna.^{7 8}

Referens finns även till en föreläsning som David Gudmundsson höll våren 2021 där han tecknade bakgrunden till kyrkans engagemang i försvaret och det historiska band som han menar finns mellan fältprästernas arbete under stormaktstiden och den verksamhet som kyrkan fortsatt bedriver idag inom Försvarmakten.⁹

Filosofie doktorn Klas Hansson har i boken *Kyrkan i fält* beskrivit kyrkans roll i det svenska försvaret med fokus på 1900-talet. Boken är utgiven av Svenska kyrkohistoriska föreningen och har inte varit föremål för akademisk granskning.¹⁰

⁶ Roddy Nilsson, *Foucault – en introduktion* (Malmö: Égalité, 2008) s. 183.

⁷ Per Ingeman ”Introduction”, i *Religion as an agent of change: crusades-reformation-pietism*, red. Per Ingeman (Leiden: Brill 2016) s. 21.

⁸ David Gudmundsson, *Konfessionell krigsmakt* (Malmö: Universus Academic Press, 2014).

⁹ Föreläsningen var en del av 7,5-poängskursen i *Kristendom och Krig* vid Lunds universitet.

¹⁰ Klas Hansson, *Kyrkan i fält: fältpräster i det svenska försvaret: organisation, principer och konflikter i ekumenisk belysning sedan 1900* (Skellefteå: Artos&Norma bokförlag 2016).

Charlotte Farholts kandidatsuppsats i religionsvetenskap *Svensk militär själavård* beskriver själavårdens 1900-talshistoria. Uppsatsen bygger dock i huvudsak på hur historiken tecknats av förre fältprosten Sten Elmander och förre stabspastorn Carl-Gunnar Långström, vilket är tveksamt i mitt mer källkritiska perspektiv. I sitt arbete har Farholt också jämfört olika årgångar av fältandaktsböcker främst i ett ekumeniskt perspektiv.¹¹

Mattias Bramstång har i sin masteruppsats i krigsvetenskap studerat *Själavårdens betydelse för krigsföringsförmågan*. En av slutsatserna i undersökningen är att militär själavård kan förstås som "[...] en decentraliserande process bestående av traditionell, social och spirituellt vägledning".¹²

Johan Wikström har i kandidatuppsatsen *Fältandaktsboken – den Militära Själavårdens sista utpost* studerat olika utgåvor av den fältandaktsbok som använts av präster inom Försvarmakten. Wikström skriver i sin slutsats att fältandaktsböckerna ger en bild av att den svenske soldaten, som det förmedlas i huvudsak är en kristen person som är troende och förankrad i teologin. Wikström skriver att det är anmärkningsvärt att fältandaktsböckerna inte i större utsträckning har med texter av ickekonfessionellt slag med tanke på de människor som de faktiskt riktar sig till. Wikström anser att det visar på bristande kunskap eller ointresse för den enskilde soldatens religiositet.¹³

Sara Gunnerviks examensarbete i rättsvetenskap *Kyrka – stat debatt i hundra år* har använts för beskrivningen av det nya förhållandet mellan staten och samfundet Svenska kyrkan som gäller sedan 1 januari 2000.¹⁴

1.3 Källmaterial och källkritik

Det första avtalet mellan Försvarmakten och Svenska kyrkan om militär själavård började gälla 1 januari 1990 och har sedan dess förnyats med jämna mellanrum. Avtalet upprättades i enlighet med det riksdagsdagsbeslut 1988 som i huvudsak följde enmansutredaren Per-Ola Larssons *Militär själavård. Betänkande av utredningen religionen i försvaret* (SOU 1982:59).¹⁵

¹¹ Charlotte Farholt. "Svensk militär själavård: Den svenska militära själavårdens organisation 1892-2008 samt en komparativ studie av Fältandaktsböckerna 1893, 1940 och 2008." Kandidatuppsats 15 poäng, (Linköpings universitet: Institutionen för kultur och kommunikation – religionsvetenskap 2010). <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:349857/FULLTEXT02> [Hämtad 2021-12-09].

¹² Mattias Bramstång. "Själavårdens betydelse för krigsföringsförmågan" Masteruppsats 30 poäng (Stockholm: Försvarshögskolan 2021). <http://hb.diva-portal.org/smash/get/diva2:1312730/FULLTEXT01.pdf> [Hämtad 2022-01-05].

¹³ Johan Wikström "Fältandaktsboken – den militära själavårdens sista utpost. Vems själsliga behov tillgodoser den?" Kandidatuppsats 15 poäng (Lunds universitet: Centrum för teologi och religionsvetenskap 2010). s. 46. <https://lup.lub.lu.se/student-papers/record/9042718/file/9042719.pdf> [Hämtad 2021-12-09].

¹⁴ Sara Gunnervik "Kyrka – stat debatt i hundra år. En analys av hur maktdebatten återspeglades i offentligt tryck" Examensarbete 20 poäng, (Lunds universitet: Juridiska fakulteten – rättshistoria 2002). <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/1557883/file/1564469.pdf> [Hämtad 2021-12-09].

¹⁵ *Militär själavård*, SOU1982:59.

Riksdagsbeslutet innebar att den andliga vårdens innehåll och genomförande vid militära förband överfördes till Svenska kyrkan. I ett samråd med överbefälhavaren och en arbetsgrupp med tre ledamöter från Svenska kyrkan och lika många från Försvarmakten utformades avtalet. Enligt avtalet blev Svenska kyrkan ansvarig för den *militära själavården* i militära förband och kyrkans stift fick på regional nivå uppdraget att ”främja den andliga vården vid militära förband”.¹⁶

I bilaga A finns det senaste avtalet mellan Försvarmakten och samfundet Svenska kyrkan, giltigt fem år från 1 januari 2020. I överenskommelsen stipuleras att den militära själavården ska ledas av en fältprost rekryterad från Svenska kyrkan. Avtalet följer det beslut som Svenska kyrkans centralstyrelse tog 28 mars 1996 om hur den militära själavården skulle vara organiserad och genomföras i framtiden. Beslutet innebar att den militära själavården sedan 1997 ledes centralt av en heltidsanställd fältprost som har ett nationellt ansvar för den militära själavården. Fältprosten är anställd av försvarmakten, men kostnaden delas mellan försvarmakten och Svenska kyrkan.¹⁷

Flera styrdokument har utarbetats under det långa samarbetet.

Den 1 januari 2000 ändrades relationerna mellan kyrka och stat. Kyrkan blev då relativt fristående från svenska staten. Svenska kyrkan omnämns dock uttryckligen i 8 kap. 2 § regeringsformen, där det stadgas att föreskrifter ska meddelas genom lag om de avser grunderna för Svenska kyrkan som trossamfund. I lagen (1998:1591) om Svenska kyrkan som började gälla vid millenieskiftet uttrycks bland annat att Svenska kyrkan som trossamfund ska vara evangelisk-luthersk, rikstäckande och demokratisk.

För att hantera de nya förutsättningarna och stödja religiöst utövande inom Försvarmakten upprättades ett *Policydokument för militär själavård* som 2001 undertecknades av ärkebiskopen KG Hammar för Svenska kyrkan och av överbefälhavaren Johan Hederstedt för Försvarmakten. Policydokumentet består av två huvuddelar; grundsyn och befattningshavare. Grundsynens utgångspunkter är att all militär själavård inom Försvarmaktens utgår ifrån den religiösa mångfald som finns inom landet och att all militär själavård planeras utifrån att trossamfunden samverkar. Organisationen beskrivs på nationell, regional och lokal nivå. På den lokala nivån finns mer detaljerade uppgifter i vad som ingår i militär själavård. Den första punkten är att militär själavård

¹⁶ Sten Elmberg, *Militär själavård* (Stockholm: Försvarmakten, Högkvarteret, 2010) s. 65.

¹⁷ *Avtal mellan Svenska kyrkan och Försvarmakten om den militära själavården*, FM2020-4053.

utövas i ekumenisk anda. Militärpastor/själavårdsutövare ska svara för gudstjänst och tillsammans med förbandets personalenhet planlägga den andliga vården.¹⁸

Fältprosten Sten Elmberg utfärdade 2016 direktivet *Religiös utövning och militär själavård* "[...] då tydlighet har tidigare efterfrågats." Direktivet är uppdelat i två delar där den första delen om religiös utövning förklarar att "Försvarsmakten som en del i den svenska staten har att beakta att människor äger rätt att leva i sin religiösa övertygelse liksom att människor inte behöver delta i ceremonier eller akter som är religiöst präglade". I den andra delen med rubriken "Militär själavård inom Försvarsmakten" redogörs för organisationen och personalkraven för pastorer, den gemensamma benämningen på kristna själavårdsföreträdare. För andra trosföreträdare uppges det kunna användas imam, rabbi etc. I direktiven finns också krav på behörigheten teologisk examen, vidare ska en militärpastor vara vigd, tillhöra Svenska kyrkan eller annat godkänt samfund och ha kunskap om ekumenik.¹⁹

Ovanstående källor består både av formella avtal, direktiv, policyavtal, en 200-sidig statlig offentlig utredning samt en monografi som alla kan ses som kvarlevor enligt Bernt Skovdahls resonemang om källmaterial. Genom att med närläsning följa händelsekedjan från den statliga utredningen, riksdagsbeslutet, förordningen och innehållet i avtalen är det möjligt att göra en förklaringskonstruktion om avtalens uppkomst.²⁰

Den jubileumsskrift om *Militär själavård* som fältprosten Sten Elmberg gav ut på Försvarsmaktens förlag 2010 med anledning av ett jubileum initierat av Elmberg själv har jag valt att hantera som källa eftersom den innehåller exempel på presentism, subjektiva bedömningar och urval som gör den tendentiös och med det också särskilt intressant att studera som eventuellt exempel på produktiv maktutövning. Även Elmbergs skrift *Militär Själavård 1998–2008. Ett decennium med stora förändringar* utgiven av Försvarsmakten har jag betraktat som källa. Elmbergs skrifter är särskilt viktiga för undersökningen eftersom de ger en bredare och mer subjektiv uppfattning om bakgrunden till avtalen om militär själavård av den person som genom sin

¹⁸ *Policydokument, Militär själavård* (Stockholm: Försvarsmakten, högkvarteret, HKV beteckning 16507:60403, 2001-01-15).

¹⁹ *Direktiv, Religiös utövning och militär själavård*, HKV beteckning FM2016-2601:1 (Stockholm: Försvarsmakten, högkvarteret, 2016-02-24).

²⁰ Bernt Skovdahl, "Idéhistoria och källkritik" i *Idéhistoriens egenheter. Teori-och metodproblem inom idéhistoria*, red. Lennart Olausson (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1994), s. 36-38.

anställning som fältprost i Försvarmaktens högkvarter varit ansvarig för att utforma avtal och styrdokument om militär själavård.^{21 22}

I såväl Elmbergs monografi som i policyn hänvisas till att avtalen bygger på en mer än 475-årig tradition av samarbete mellan kyrka och försvar om militär själavård. Denna skrivning är ett exempel på presentism då *militär själavård* är ett 1900-talsbegrepp. När begreppet används för att beskriva en äldre historisk kontext har vi samtidigt ett exempel på produktiv maktutövning.²³

Även i det övriga källmaterialet finns anledningar att studera tendenser, som i den statliga enmansutredningen *Militär själavård* SOU1982:59, sammanställd av den prästvigde och vid tiden i Svenska kyrkan verksamme Per-Ola Larsson. Källkritiken grundas på Skovdahls exempel om att ”Författaren kan ha speciella skäl att beskriva sitt budskap på ett viss sätt, t.ex. som god kristendom [...]”²⁴ Ytterligare källkritik av Larssons utredning följer i uppsatsens diskussionsdel.

1.4 Litteratur

I källmaterialet förekommer ibland hänvisningar till tradition. Jag har valt att tolka tradition som en hänvisning till en gemensam historik. För uppsatsens beskrivning av kyrkans roll i armé och flotta har jag valt att delas upp den i två delar, den tidigmoderna (1600–1700-talen) och den senmoderna (1800–1900-talen).

Den tidigmoderna traditionen tar stöd i David Gudmundssons doktorsavhandling *Konfessionell krigsmakt* som beskriver det kyrkliga livet i den svenska armén och den nyckelposition som fältpräster hade under stormaktstiden.²⁵

För den senmoderna traditionen har jag koncentrerat mig på 1900-talets tradition och hur själavårdsfrågor beskrivits och behandlats i ett urval av SOU, Statens Offentliga Utredningar. Urvalet har gjorts genom att i det arkiv som Linköpings universitet utvecklat söka på ”*militär själavård*”, ”*försvarsmakten OCH kyrkan*”, ”*fältpräst*”, ”*korum*”, ”*fältgudstjänst*” samt besläktade begrepp och genom läsning av rubriker i för undersökningen relevanta volymer av Statens offentliga utredningar. Ambitionen har varit att hitta relevanta utredningar.²⁶

²¹ Elmberg 2010.

²² Sten Elmberg, *Militär Själavård 1998–2008. Ett decennium med stora förändringar* (Stockholm: Försvarmakten 2009).

²³ Militär själavård – policy samt riktlinjer/instruktioner, 2001, s 5.

²⁴ Skovdahl 1994, s. 42.

²⁵ Gudmundsson, 2014.

²⁶ Swedish Government Official Reports, Linköping University Electronic Press, <https://doi.org/10.3384/db.sou> [hämtad 19/10 2021].

Riksdags- och regeringsbeslut är hämtade ur databasen för Sveriges riksdag, dokument och lagar.²⁷

Genom studier i kurserna *Kristendom och krig* vid Lunds universitet, *Kyrka och världslig makt i ett historiskt perspektiv* vid Göteborgs universitet samt i *Militärhistoria* vid Mittuniversitet har jag skaffat mig en bakgrund inom ämnesområdet för att i uppsatsen med en idéhistorisk ansats undersöka den själavård som erbjuds i Försvarmakten.

1.5 Avgränsningar

Uppsatsen kommer inte att ta upp bakgrunder till grundlag, kyrkolag- och religionslagstiftning. Inte heller har ekonomiska relationer och dess betydelse för avtalen om militär själavård studerats i detalj. Uppsatsen har heller inte undersökt hur Svenska kyrkan har hanterat frågan om engagemanget kring militär själavård internt, vid kyrkomöten eller de tretton stiftens stiftsstyrelser och stiftsfullmäktige. Jag har också valt att utelämna den inom Svenska kyrkan sedan 1990-talet pågående debatten om vad som bör vara innehållet i själavård. Offentlig debatt eller annan kritik som kan ha riktats mot den militära själavårdens utformning har heller inte undersökts.

1.6 Disposition

För att hitta och förstå bakgrunden till hur diskurser uppstått har jag valt att använda den metod som Anna Nilsson Hammar beskriver. Denna diskursanalys ”bygger på Schneider men har anpassats till de svenska historievetenskaperna”. Rubrikmässigt delas analysen i fem delar vilkas resultat syns i olika delar i uppsatsens disposition enligt nedanstående: ²⁸

1) Etablera kontexten 2) Undersök tillkomstprocessen närmare. 3) Förbered materialet för analys.

Detta görs i huvudsak i kapitlet 3 där uppsatsen ger en historisk bakgrund och kontext som bygger på sekundärlitteratur. .

4) Koda/klassificera materialet. 5) Undersök diskursens metoder.

Analys av källor och hur diskurser har uppstått undersöks i kapitel 4 där också undersökningsfrågorna prövas.

²⁷ Sveriges riksdag, dokument och lagar. <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/> [hämtad 9/1 2022].

²⁸ Nilsson Hammar 2020, s. 144–147.

2. Teoretiskt perspektiv och metod

Den franske idéhistorikern och samhällsteoretikern Michel Foucault (1926–1984) ägnade en del av sin forskning åt att försöka förklara maktens natur. På det teoretiska planet formulerade han idéer om makt byggd på relationen mellan diskurser och ideologi i förhållande till organisatoriska system. I uppsatsen använder jag mig av Foucaults syn på maktutövandet som en mångfald av relationer, som styrkeförhållande mellan individer, eller mellan en grupp och en annan.²⁹

I sina studier av hur makt fungerar undersökte Foucault synen på galenskap, kriminalitet samt kropp och sexualitet med idén att det moderna samhället legitimerat sin kontroll av sociala grupper med dårhus och fängelser och sjukhus. Diskursen, överenskommelsen, om vad som är sinnessjukt, vad som är ett brott och vad som betraktas som sjukdom är enligt Foucault en maktutövning.

Avgörande motiv för att använda Foucaults resonemang kring makt i uppsatsen är att han så väl har beskrivit hur normer skapas, hur de kan formas i en diskurs och långsamt etableras. Foucaults resonemang bygger på att skapandet av diskurser inte sker nödvändigtvis med avsikt men det är upprepadet av uttalanden som gör att diskursen till slut kan uppfattas som sanning och norm.

Normbyggande är till sin natur utestängande eftersom det som faller utanför ramen inte kan sägas vara normalt. Det eller den som står utanför normen kan därför ignoreras eller justeras för att passa in.

Mentalvård och fängelser är Foucaults tydliga exempel på hur individer ska anpassas till samhällets norm. Foucault beskriver att diskursen och definitionen av vad mentalsjukdom och brott har ändrats över tid. Detta resonemang är lätt att följa, men vad som är intressant för Foucault är att visa på de processer som skapar förändringen. Här kommer vi till nyckelfrågan för Foucault, och för den här uppsatsen. Vad är det som sätter igång processen till förändringar av normer, hur styrs de? Vem, vilka, eller vad är det som styr normdiskursen? Finns det en norm i avtalet om militär självvård och hur skapades den i så fall? I *Diskursens ordning* (1971) skriver Foucault i ett exempel att en diskurs kan ha som ett eget liv med sitt slumpmässiga framträdande och hur svårt det kan vara att identifiera de krafter som den bär med sig.³⁰

Bärande för den här uppsatsen är den procedur som enligt Foucault möjliggör kontroll över diskurserna. Denna gång handlar det om:

²⁹ Magnus Hörnqvist, *Foucaults maktanalys* (Stockholm: Carlsson Bokförlag 1996) s. 27.

³⁰ Michel Foucault, *Diskursens ordning* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag 1993) s. 15–24.

[...] att bestämma villkoren för diskursernas inträde i spelet, om att påtvinga de individer som håller dem regler för att därigenom hindra att vem som helst får tillgång till dem. Denna gång rör det sig om en gallring bland de talande subjekten. Ingen kommer in i diskursens ordning om han inte uppfyller vissa krav eller inte från början är kvalificerad för att uppfylla dem.³¹

Här gav alltså Foucault ett exempel på hur diskurser kan vara svåråtkomliga, väl försvarade och därmed särskiljande och utestängande. Om vi undersöker avtalen om militär själavård i detta perspektiv är det kanske inte möjligt att förklara alla delar som bygger en diskurs. Kanske viktigare är att förstå dess verkan och den produktiva maktutövningens följder.

Liksom repressiv maktutövning med lagar och regler syftar den produktiva maktutövningen till att anpassa till normen. Skillnaden är att de normaliserande maktteknikerna gör samma sak med metoder som är produktiva och engagerande.

2.1 Produktiv maktutövning

I sina undersökningar av makt och diskurser för Michel Foucault en diskussion om att en produktiv maktutövning styr samhället. Idéhistorikern Magnus Hörnqvist tolkar detta i *Foucaults maktanalys*, som att:

- Makten är organiserad runt normer. Normer fungerar inte som repressiv makt; de fungerar genom att fördela individer längs ett kontinuum. Det finns inte någon definitiv gräns att överträda, istället blir allting föremål för ingripande.
- Effekterna uppnås oberoende av samtycke. Det av makten eftersträvade beteendet uppnås som en effekt av upprepning som inte förutsätter samtycke eller övertygelse.
- Makten bemäktigar och underkuvar på samma gång. Makten erbjuder kompetenshöjning och samgående med privilegierade, de involverade aktiveras som deltagande subjekt. Starka incitament skapas att återskapa tilltal och antaganden, i slutändan hela hierarkier.
- Makten är produktiv. istället för att förhindra vissa beteenden framkallar makten eftersträvade beteenden, den producerar istället för att trycka ner.³²

Med ovanstående beskrivning ser vi igen hur svårfångade makten är men får hjälp att förstå vad som styr en norm och i analysen av hur makten produceras hjälp att hitta markörer för detta.

³¹ Foucault 1993, s. 23.

³² Hörnqvist 1996, s. 177–230.

2.2 Metod

Michel Foucault för resonemang kring diskurser som går ut på att genom upprepa något som en sanning kan det skapas en diskurs som däremot inte behöver vara sann, och om inre procedurer, när diskurserna får ett eget liv, om ”diskurser som ständigt, och utöver sitt formulerande, *är sagda*, förblir sagda och återstår att säga.”³³

Hur ska man då upptäcka dessa normaliserande makttekniker?

Ett sätt att göra oss en kritisk diskursanalys eller Critical Discourse Analysis (CDA), ett förhållningssätt till studiet av diskurs som ser på språk som en form av social praxis. Med analysen kan vi se hur historiska aktörer skapar mening genom påverkan med sin text. Samtidigt ska den kritiska teoretiskt visa och beskriva de sociala processer och strukturer som möjliggör en text. Med text i dessa sammanhang förstås som att det kan vara tal och skrift, bild eller en blandning av dessa. Både den sociala verkligheten och diskursen studeras sedan i analysen.³⁴

Den kritiska diskursanalysen som jag förstår det kan användas till, som exempel, att undersöka hur samhällsliga maktrelationer etableras och förstärks genom språkbruk i det tema inom den kritiska diskursanalysen som tar upp kunskap och makt. De andra två temana inom CDA, subjekt samt praktik och materialitet kommer jag inte att använda för mitt exempel.

När endast en religiös organisation fått rätten att ta hand soldater, sjömän, stridsflygare och civilanställdas självvård borde det gå att använda teorin om en produktiv maktutövning enligt de utestängningsmekanismer som Foucault beskriver och pröva om det finns en diskursiv norm i avtalet om militär självvård som är utestängande.³⁵

För mig är det viktigt att inte bara studera hur maktrelationerna skapas inom diskursen utan också vilka grupper som ligger bakom och kontrollerar diskursen och hur dessa gruppers inflytande egentligen ser ut och tar för uttryck.

I den retoriska analysen av begreppet militär självvård begreppshistorikern Reinhart Kosellecks teori och metod för att undersöka källornas språkbruk och kontext för att hitta anakronismer.

³³ Foucault 1993, s. 14–16.

³⁴ Nilsson Hammar 2020, s. 136.

³⁵ Göran Bergström, Linda Ekström ”Tre diskursanalytiska inriktningar” i *Textens mening och makt*, red. Kristina Boreus och Göran Bergström. (Lund: Studentlitteratur 2018) s. 258.

3. Historisk bakgrund och kontext

Sverige som statsbildning etablerades först när den svenska kungamakten och den katolska kyrkan kommit överens att respektera och stödja varandra. Detta samarbete stadfästes i Skänninge möte 1248 samt i en 1252 bekräftad överenskommelse mellan riksdrottens Birger jarl och den västromerska påven Innocentius IV. Påven uttalade sitt stöd och beordrade de svenska biskoparna att bistå kungamakten mot alla som störde friden i riket. I utbyte mot detta erbjöd sig den svenska kronan sin vapenmakt i missionen österut.³⁶

Gustav Vasas maktövertagande 1521 kom att innebära början till slutet för samarbetet med den katolska kyrkan. Den norske historikern Tarald Rasmussen skriver att huvudmotivet för Gustav Vasas reformation 1527 var att överta kyrkans och klostrens egendomar. Även om den svenske kungen styrde Sverige i protestantisk riktning var genomförandet inte lika abruptt som grannländerna i Danmark och Norge. Andra religionshistoriker har beskrivit Gustav Vasas reformation som ”snarare ett vapen i den enskilde furstens hand än en gemensam kristen rörelse.”³⁷

Den svenska statskyrkan som etablerades av Gustav Vasas fick snabbt en egen status med en ärkebiskop som kyrkans högste ledare. Kungen kunde flytta fram sina positioner medan reformatorerna själva strävade efter en återgång till ’ren och sann’ kristendom där kyrkans uppdrag inte skulle handla om världslig makt. Samtidigt fick staten ansvaret för fattigvård, sjukvård och undervisning men kunde i detta använda sig av den redan färdiga kyrkliga organisationen.

Kyrkan fick också plats i den svenska krigsmakten. I den jubileumsskrift som fältprosten Sten Elmberg författade förklarar att den *militära själavården* firade 475 år under dagarna 29–30 april 2010. Grunden till detta ska ha varit en av Gustav Vasas 1535 införda lag om att alla i krigsflottan var skyldiga att delta i gudstjänst. Elmberg skriver vidare att ett fåtal präster i krigsmakten utökades under Erik XIVs regering till ett nittiotal och hur det i 1567 års krigsartiklar beskrivs hur prästerna har till uppgift ”mana folket att gå till kors, det är att tacka Gud för en god dag och bedja Gud om en god natt.” Elmberg skriver att detta ändrades till att ”gå till kor”, vidare till att ”gå till korum”. Korum är än idag det begrepp som används inom Försvarsmakten för längre eller kortare gudstjänster som hålls för militärer.³⁸

³⁶ Dick Harrison, *Sveriges medeltid* (Lund: Historiska media, 2020) s. 187.

³⁷ Kurt Villads Jensen, *Korstågen – europeer i heligt krig under 500 år*. (Stockholm: Dialogos, 2017) s. 379.

³⁸ Elmberg 2010, s. 87.

Den statliga kyrkan hade dock under de första åren inte helt stängt ute den katolska kyrkan. Exempel på den konfessionella ambivalensen är att helgondyrkan fortsatte förekomma och att Gustav Vasas son Johan III tilläts gifta sig med en polsk katolsk prinsessa. Det var först vid Uppsala möte 1593 när Johans katolskt uppfostrade son Sigismund skulle väljas till kung som det i Sverige bestämdes att den lutherska bekännelsen var den enda tillåtna kyrkan vilket också innebar den definitiva brytningen med påvedömet i Rom.³⁹

3.1 Den tidigmoderna tiden, 1600–1700-tal

Den lutherska samhällssynen som utvecklades i Sverige under början av 1600-talet byggde på Luthers hustavla, en förklaringsmodell för tillvaron där varje människas plats och funktion är inplacerad i en sträng hierarki. Med korta bibelcitater gavs påminnelser och uppmaningar om hur, var och när människan bäst uppfyllde sin funktion på den av Gud sanktionerade platsen i hushållet eller i samhället. Denna hustavla stödde olika maktförhållanden där kön, klass, ålder och yrke var några av de fördelningar som beskrevs. Viktig var även samhällsindelningen med befolkningen uppdelad i tre stånd, helt andra än adel, präster borgare och bönder som utgjorde riksdagens stånd. Hustavlan talar om *läroståndet* – prästerskapet med lärare och åhörare, *värjoståndet* – det politiska ståndet, med överhet och undersåtar samt *näreståndet* – hushållsståndet med dels föräldrar och barn, dels husbönder och tjänstefolk.⁴⁰

Hustavlans stånd hade enligt kyrkohistorikern Hilding Pleijel en interagerande patriarkal struktur. Kungen var högst i det politiska ståndet, han var också husfader i sitt hus men i läroståndet var han prästernas elev. Bonden var husfader men han var också undersåte i det politiska ståndet där han representerade sitt hushåll. Bonden hade en samhällelig uppgift, han hade en politisk roll (om än liten sådan); han styrde och kontrollerade sitt hushåll och han var elev för prästen. Läroståndets präster hade lokal förankring och kunde även vara menigheten behjälplig med skrivelser till överheten. Framför allt förkunnade han från predikstolen och kontrollerade i katekesförhör att församlingsmedlemmarna levde gudsfruktigt och rättfärdigt.⁴¹

Det nya protestantiska Sverige påverkades säkert av de många och långa religiösa striderna i Europa vilka utvecklades i början av 1600-talet till att Sveriges kung Gustav II Adolf anslöt sig till den protestantiska alliansen i det trettioåriga kriget. I det religiöst drivna kriget fick präster en viktig

³⁹ Rasmussen 2017, s. 116.

⁴⁰ Hilding Pleijel, "Patriarkalismens samhällsideologi", *Historisk tidskrift* nr 107 (1987) s. 221–234

⁴¹ Pleijel 1987, s. 221–234.

roll. Kungamakt, stat och kyrka bildade en tydlig enhet i den militärt offensiva svenska stat som formades. En militär kyrkoordning skrevs in i 1621 års krigsartiklar med detaljerade instruktioner. Dessa innebar exempelvis att korum skulle hållas varje morgon och kväll, gudstjänst på fredagar och två gånger på söndagar och andra helgdagar. I sin jubileumsskrift från 2010 tar Sten Elmberg upp Gustav II Adolfs starka religiositet och hur citatet ”*Ju mera bön, ju mera seger*, tillskrivs den svenska krigarkungen”.⁴²

Religionshistorikern David Gudmundsson ger i sin doktorsavhandling *Konfessionell krigsmakt Predikan och bön i den svenska armén 1611–1721* en ändrad syn på prästers roll som krigshetsare. Gudmundsson beskriver hur det kyrkliga livet i fältarmén var reglerat och organiserat, hur präster och soldater rekryterades samt hur de religiösa ceremonierna kunde se ut. Gudmundsson drar slutsatsen att de praktiska sidorna i fält inte avvek särskilt mycket från hur det kyrkliga livet var organiserat i övriga Sverige. Fältpräster utförde samma uppgifter som församlingspräster höll gudstjänster och bönestunder, förrättade dop, vigslar och begravningar gudstjänstlivet skulle så långt det var möjligt likna liturgin hemma i Sverige. Katekesförhör och nattvardsfirande hölls av fältprästerna såväl i fält som i fredstid.⁴³

Gudmundsson ägnar stor del av *Konfessionell krigsmakt* åt att visa hur förkunnelsen genom predikan och gemensam bön kunde bidra till att forma självbild och omvärldsbild hos den svenska armén. Med predikningarnas känslomässiga, identitetsskapande och disciplinerande funktioner menar Gudmundsson att en identitet erbjöds och formade soldaterna. Det är särskilt tre teman som Gudmundsson tar fasta på; soldatens konfessionella tillhörighet som *rätt kristen*, den världsliga nationella lojaliteten som *svensk undersåte* och den professionella rollen som *kristlig soldat*.

3.2 Erbjudandet att vara rätt kristen

I bevarade predikningar, bönböcker, tacksägelser och annat källmaterial finner Gudmundsson de teman som Kaufmann ser som grundläggande för den lutherska konfessionskulturens självförståelse. Soldater och officerare i den svenska armén ställdes således inför en erbjuden konfessionell identifikation i den kyrkliga förkunnelsen. Den formulerades genom att prästerna talade om sig själva som företrädare för den rätta evangeliska kyrkan. Man fortsatte den kamp som Luther hade påbörjat. Identifikationen synliggjordes genom att visa på motståndaren som ’den andre’. För att kunna fånga och analysera sådana motbilder och självbilder har Gudmundsson valt

⁴² Elmberg 2010, s. 7.

⁴³ Gudmundsson 2014, s. 70.

begreppet *erbjuden identifikation* som delvis tar sin utgångspunkt i Thomas Hylland Eriksens sätt att uppfatta identifikation som både relationell och situationell. Den förändras i relation till omgivningen och beroende på situationen. Gudmundsson har valt att betona just relationen mellan självbild och omvärldsbild. I konfessionen pekas särskilt den romersk-katolska kyrkan ut men även rysk-ortodoxa kyrkan. Motbilderna kunde också vara turkar, hedningar, judar och kättare.⁴⁴

Gudmundsson skriver att den kyrkliga förkunnelsen i fält skapade en nationell identitet med användande av begrepp som 'fädernesland', 'Sverige' och 'svensk'. Avgränsningen mot de nationellt andra var viktig för den nationella identitetsformeringen. Det handlade om de fiender som utifrån denna föreställningsvärld hotade det utvalda folket och den rätta läran. Dessa fiender – i form av danskar, polacker och ryssar – beskrevs i predikningarna som Guds straffande redskap mot svenskarna. Men, skriver Gudmundsson, ”den kyrkliga förkunnelsen i fält präglades inte av krigshets och aggressiv propaganda mot andra länder eller folk”.⁴⁵

Utkorelsetanken, det vill säga föreställningar om svenskarna som det nya Israel och som Guds utvalda folk, spelade en viktig roll för den erbjudna nationella identifikationen. Via denna föreställning sammantvinnades också den nationella och den konfessionella identifikationen. Här anknyter Gudmundsson i sin tolkning till Anthony D. Smiths teori om föreställningar om heliga gemenskaper som ett viktigt inslag i en tidigmodern nationell identitetsformering.⁴⁶

3.3 Hustavlan som grund för disciplin och lydnad

Gudmundsson studerar den professionella identifikationen och diskuterar fältpredikans syn på kriget, striden och döden som kristlig soldat och betonar särskilt dess på samma gång tröstande och disciplinerande funktion. Här ser vi förutom kopplingar till luthersk kallelselära även hur hustavleideolgin som byggdes upp i det svenska samhället formade den svenska armén.

Gudmundsson påpekar religionens roll som förändringsagent med hänvisning till Thomas Kaufmanns teorier, att väsentliga aspekter av den tidigmoderna kulturen formades av idéer, attityder och mentalitet som grundades på det lutherska sättet att tolka kristendomen. Även när det gäller formandet av den kristliga soldaten kommer Gudmundsson in på Kaufmanns teori, denna gång via treståndsläran. Denna lära var nämligen en viktig del av den kyrkliga förkunnelsen i fält. Det finns därför, menar Gudmundsson, tydliga paralleller mellan Thomas Kaufmanns tes om den lutherska

⁴⁴ Gudmundsson 2014, s. 105–144.

⁴⁵ Gudmundsson 2014, s. 167–175.

⁴⁶ Gudmundsson 2014, s. 175.

konfessionskulturen och Hilding Pleijels sätt att uppfatta det tidigmoderna Sverige som 'hustavlans tid'.⁴⁷

Gudmundsson visar i sin undersökning att soldaterna genom regelbundna predikningar och med katekesförhör godtog den rådande treståndsläran. Hustavlans fokus på lydnad mot överheten inom de olika stånden som grundläggande för samhällsordningen var också något som passade in med den militära befälsordningen och önskan om disciplin och lydnad.⁴⁸

Nya krigsartiklar antogs 1683 med en kompletterande uppsättning böner. Vid utbrottet av det Stora nordiska kriget 1700 var det dessa order som reglerade militär pastoral vård i Karl XII:s armé. Fältpräster skulle bidra till soldaternas moral och disciplin samt närvara på slagfältet. Före striden ställde soldaterna upp för böner och prästerna hade ett särskilt ansvar att trösta soldater efter slag och se till att de som var döende fick nattvarden. Gudmundsson skriver att prästernas med detta gav ett betydande bidrag till effektiviteten samtidigt som de relativt mer och mer bibel- och läskunniga soldaterna måste ha varit en rejäl utmaning för fältprästerna.⁴⁹

I boken *The Sword of the Lord* inleder Hartmut Lehman kapitlet *In the Service of Two Kings* med de svårigheter som militära kaplaner ställdes inför med exempel från den preussiska armén i början av 1700-talet. Lehman menar att de militära prästerna fick ta itu med komplicerade teologiska frågor. Hur skulle prästerna motivera soldaten att kämpa för sitt land, att döda och samtidigt riskera att själv bli dödad? Hur skulle militära kapellaner tolka det femte budet – du ska inte döda – på ett sätt som inte belastade soldaternas samvete?⁵⁰

Frågan om syftet med prästernas närvaro kom att utvecklas i olika riktningar. En åsikt var att fältprästernas arbete skulle gynna effektiviteten, att fältprästens arbete skulle ha ett rent militärt syfte och bidra till att göra bättre soldater. Det andra sättet hävdas som representationsprincipen där fältpastorn fokuserar på den enskildes religiösa etiska och kulturella behov.⁵¹

⁴⁷ Gudmundsson 2014, s. 191.

⁴⁸ Gudmundsson 2014, s. 27.

⁴⁹ Gudmundsson 2014, s. 37–70.

⁵⁰ Hartmut Lehman, "In the service of two kings" i *The Sword of the lord*, red. Doris L. Bergen (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame 2004) s. 125.

⁵¹ Hansson 2016, s 121.

3.4 Den senmoderna traditionen, 1800- och 1900-tal

I den långa freden som följde i Sverige efter 1815 behövde inte frågan om effektivitet ställas på sin spets. Neutralitetspolitiken lyckades att hålla Sverige utanför väpnade konflikter. Kostnaderna för försvaret blev därmed allt svårare att motivera vilket föranledde den stora försvarsreformen och införandet av allmän värnplikt 1901. De militära institutionerna fick nya uppgifter att förutom vara utbildare i krigsföring även som folkskolan vara en viktig institution för att förmedla nationella känslor och nationell retorik.⁵²

Upplysningens idéer, liberala tankar om individens frihet samt en debatt om separation mellan stat och kyrka påverkade det allmännas syn på behovet och nyttan av präster som anställda i försvaret. Redan vid riksdagarna 1828–1830 föreslog en motionär att tjänsterna för de 25 regementspastorerna och bataljonspredikanter skulle dras in. Den religiösa friheten utökades med att konventikelplakatet avskaffades 1858 och vid 1859-1860 års riksdag framfördes på nytt förslag om att regementspastorerna skulle avskaffas.⁵³

Utredningar och förslag följde under 1880-talet och med 1892 års härordning gjordes en omfattande revision som innebar att regementspastorernas tjänster drogs in och prästerna tillsattes genom förordnande för att genomföra gudstjänster och korum.

I värnpliktsförsvaret som utvecklades hade kyrkan problem med delaktigheten, men engagerade sig ändå på olika sätt. Disciplinära problem i värnpliktsarmén var ett ofta återkommande inslag i diskussioner på kyrkomöten och prästkonferenser under de första åren med allmän värnplikt. Kyrkan drev sin linje om att få mer resurser till utökade medel till regementspastorerna i upprepade skrivelser till regering och riksdag för att komma till rätta med den enligt dem eftersatta själavården. Att kyrkan och militären inte alltid gick hand i hand visar ett remissyttrande som föranletts av en hemställan som 1903 års kyrkomöte lämnat in till Kungl. Maj:t. Chefen för Livregementets dragoner svarade ”[...] att om den religiösa omvårdnaden har en så stor betydelse som prästerna anser, är ansvaret för den ungdomliga förvillelsen att söka i den själavårdande fostran som de värnpliktiga fått del av före militärtjänstgöringen.”⁵⁴

Kyrkan fortsatte dock att trycka på och presenterade 1908 förslag till ”Bestämmelser för den andliga vårdens organisation inom armén.”. Det dröjde dock till 1918 års riksdag innan kyrkan i

⁵² Hansson 2016, s. 44.

⁵³ Elmberg 2010, s. 14.

⁵⁴ Elmberg 2010, s. 17.

riksdagen fick gehör för sina propåer och en statlig utredning tillsattes. Utredningen som presenterades 1921 skilde på *religiös* och *kulturell* andlig vård. Den religiösa vården skulle främja kristlig åskådning och kristet leverne medan den kulturella vården skulle höja allmänbildningen hos krigsmaktens personal.⁵⁵

Noterbart är att det talas om det mer individuellt utpekande *värnpliktigas* och *soldaters andliga vård* i motioner fram till år 1924 men att efter utredningen begreppet *andlig vård* ofta sätts samman till *andliga vården vid garnisonen, andlig vård i armén, andlig vård i försvarsmakten*.⁵⁶

Första gången begreppet *militär själavård* används i utredningar och riksdagens protokoll är 18 mars 1925 när riksdagsmannen och prästen Per Pehrsson i en motion efterlyser mer medel till regementspastorerna för att komma till rätta med fylleriet och de disciplinära problemen inom armén och marinen. Det försvarspolitiska och ekonomiska läget var dock ett helt annat och 26 maj samma år togs ett försvarsbeslut med historiskt stora åtstramningar, nedlagda regementen och en förkortning av värnplikten. Beslutet följde också särskilda utskottets yttrande vid 1924 års riksdag angående ecklesiastikstatens – statens pengar till kyrka.

De religiösa behoven hos den militära personalen och de värnpliktiga torde, med truppförbandens förläggning till städerna, kunna tillgodoses på annat sätt.⁵⁷

Beslutet innebar att kyrkan endast hade två prästtjänster kvar i armén, garnionspastorerna i Karlsborg och Boden. Marinens församlingar i Stockholm och Karlskrona blev också kvar. I budgetanslaget reserverades 50 000 kronor till själavårdande uppgifter för att

[...] efter vederbörliga myndigheters hörande användas dels, där så befundes lämpligt, för bestridande av pastoralvård inom armén, dels för de värnpliktigas vård i övrigt, utövad genom förbundet Soldaternas vänner eller eljest.⁵⁸

Förbundet Soldaternas vänner hade sin grund i 1800-talets väckelserörelse. Missionen startade 1876 i Stockholm i liten skala men växte snabbt. Soldatmissionen var uttalad ” [...] till Kronans män till

⁵⁵ Första kammarens första tillfälliga utskotts utlåtande nr 11, i anledning av väckta motioner om vidtagande av åtgärder för åstadkommande av förbättrad sedlig och andlig vård för den värnpliktiga ungdomen m. m. Utlåtande 1918:Tfu111.

⁵⁶ Sveriges riksdag, dokument och lagar.
<https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/?doktyp=mot&q=%22andliga+v%c3%a5rden%22&st=2&sort=datum&sortorder=desc&p=9>
[Hämtad 2021-09-15]

⁵⁷ *Den andliga vården inom försvarsväsendet*, SOU 1938:33 (Stockholm Försvarsdepartementet 1938) s 25.

⁵⁸ *Den andliga vården inom försvarsväsendet*, SOU 1938:33, s. 25.

tro och livsgemenskap med Gud”. Föreningen Soldaternas Vänner i Stockholm bildades året efter och fick snart efterföljare kring garnisoner och regementen runt om i Sverige. År 1899 bildades Förbundet Soldaternas Vänner som blev ett samarbetsorgan för de nybildade föreningarna som också fick stöd av arbetar- och nykterhetsrörelserna.⁵⁹

Åren fram till andra världskrigets utbrott 1939 blev en kamp mellan den statliga kyrkan och Soldaternas vänner om den själavårdspeng som avsatts av riksdagen. Detta föranledde till flera motioner i riksdagen och 1926 beslutades att tillsätta av en utredning om den andliga vården vid armén. Fyra sakkunniga presenterade året efter utredningen *Den andliga vården vid armén* med förslag om mål för den andliga vården:

§1 Den andliga vården vid armén åsyftar åtgärder för tillgodoseende av religiös uppbyggelse och etisk fostran samt främjande av intresset för kunskaper och bildning.

§ 2. Denna vård handhaves i samverkan med vederbörande militära befäl dels av därtill särskilt utsedda personer, dels ock av frivilliga lämpliga krafter, som organiserats för detta ändamål.⁶⁰

I utredningen förekommer inte begreppet *militär själavård*, utan rubriken är *Betänkande och förslag rörande den andliga vården vid armén*. Att flottan inte tas upp motiveras med att den andliga vården ordnas genom amiralitets pastorer och predikanter samt att enskilda förbund som Soldaternas vänner har verksamhet vid stationära förläggningar för flottan som Hårsfjärden i Stockholms skärgård. I utredningen ges även exempel på att bildningsverksamheten bör ingå, som ”föreläsningar och musikunderhållningar, uppmuntrande av på frivillig väg anordnade studiecirklar samt upprättande och vidmakthållande av bibliotek ävensom på annat lämpligt sätt.”⁶¹

3.5 Svenska kyrkan får gehör för sina krav

Under 1930-talets ökade den militära oron i omvärlden och svenska försvaret fick allt mer resurser. Under dessa år framställdes krav både från kyrkans företrädare och i riksdagsmotioner att återinrätta regementspastorer istället för den frivilliga pastorsverksamheten. I Svenska kyrkan var detta en ofta på kyrkomöten diskuterad angelägenhet. Ärkebiskopen Erling Eidem var särskilt aktiv med sin intensiva uppvaktning av både eckliastikministern Arthur Engberg och Försvarsdepartementet. Ett

⁵⁹ Svenska soldathemsförbundet, *Om oss*, <https://soldathem.org/om-oss/> [hämtad 2021-05-03]

⁶⁰ *Den andliga vården inom försvarsväsendet*, SOU 1938:33, s. 25.

⁶¹ *Den andliga vården vid armén*, SOU 1927:5, s 22.

av ärkebiskopens argument var att det var behövligt att ha en plan för utökat antal militärpräster som kunde träda i funktion i händelse av mobilisering.⁶²

I oktober 1937 beslutade riksdagen att frågan om den andliga vården inom krigsmakten skulle utredas. Ett år senare var utredningen *Den andliga vården inom försvarsväsendet* klar med förslag till en helt ny fältprästorganisation. Frikyrkopastorer, diakoner skulle kunna få förordnande som fältpräster respektive fältpredikanter vilket tidigare hade varit exklusivt för Svenska kyrkan.

Utredarna påpejade även risken för krig och dess behov av en speciell själavård:

För tillgodoseendet av behovet av själavård i fält är den nuvarande anordningen alldeles otillräcklig. De erfarenheter, som gjorts under världskriget, visa, att ett stegrat behov av religion, en fördjupad längtan efter dess hjälp och tröst både för livet och döden komma till synes under de allvarsamma och pressande förhållanden, i vilka den militära personalen av alla grader införes vid krigsfall.⁶³

Utredningen gick i detalj in på organisationen för den andliga vården. En ny tjänst som fältprost föreslogs som skulle ha till uppgift att ”leda och övervaka fältprästerskapets handhavande av själavårdsverksamheten och det sedliga uppfostringsarbetet bland försvarsverkets personal.” Anvisningar fanns även att garnisonspräster och fältpräster förutom att hålla gudstjänster även i arbetsuppgifterna skulle ingå det ”[...] uppfostringsarbete, som anförtrotts fältprästerskapet”. Den andliga vårdens utövande skulle också ”[...] knyta an till de breda folklagrens idealism, som tagit sig praktiskt de starkaste uttrycken i de stora folkbildningsorganisationerna”.⁶⁴

Utredarna förklarade samtidigt att ”Den religiösa vården vid krigsmakten bygger på en mer än trehundraårig tradition. [...] och att den kulturella vården inte är avsedd att på någon punkt ersätta än mindre konkurrera med den religiösa.”⁶⁵

Regeringen följde utredningens förslag i en proposition som antogs av riksdagen 1939. Med detta fick Svenska kyrkan efter mer än hundra års nedskärningar gehör för sina krav på mer resurser och mandat att leda den andliga vården inom försvarsväsendet. Arbetet skulle ledas av den nyinrättade tjänsten som fältprost vilken uttalat skulle innehas av en präst från svenska kyrkan.⁶⁶

⁶² Carl-Einar Långström, *Som det var och som det blev. Själavårdens utveckling inom Försvarsmakten 1937–1997* (Stockholm: Försvarsmakten 1997) s. 24.

⁶³ *Den andliga vården inom försvarsväsendet*, SOU 1938:33, s. 25.

⁶⁴ *Den andliga vården inom försvarsväsendet*, SOU 1938:33, s. 39-40.

⁶⁵ *Den andliga vården inom försvarsväsendet*, SOU 1938:33, s. 52.

⁶⁶ Proposition angående anslag till befrämjande av den andliga vården vid försvarsväsendet, 1939:139.

Hur den religiösa och kulturella själavården skulle organiseras blev en huvudfråga för 1940 års militära soldatvårdskommitté. I uppdraget ingick att utreda åtgärder som kunde ge den militära personalen en lämplig fritidssysselsättning men även möjlighet att få vägledning och personlig rådgivning i ekonomiska och andra enskilda frågor.

Utredningen resulterade i att Riksdagen 1942 beslutade att tillsätta ett centralt organ för den andliga vården, *Försvarsväsendets personalvårdsnämnd* med uppgiften att främja den religiösa, kulturella och sociala personalvården inom försvarsväsendet genom rådgivande och vägledande insatser. Verksamheten delades i en religionsvårdssektion samt en kultur- och socialvårdssektion.⁶⁷

År 1944 tillsattes en utredning kring upplysningsverksamheten och personalvården inom försvaret. Utredningen *Betänkande och förslag rörande upplysningsverksamhet om och inom försvaret* föreslog att ombilda personalvårdsnämnden till en *Upplysnings- och personalvårdsnämnd* för Försvarsmakten. Den nya nämnden indelades i två sektioner. Upplysningssektionens uppgift var information och upplysning om försvaret. Direktivet för personalvårdssektionen var att hantera ”[...] försvarets religiösa, kulturella och sociala personalvård och att ombesörja den förberedande handläggningen av på nämnden ankommande ärenden, som avse religionsvården vid försvarsväsendet.”⁶⁸

En av de prästerliga ledamöterna skulle utses att ”[...] vara verkställande prästerlig ledamot med uppgift att ombesörja den förberedande handläggningen av på nämnden ankommande ärenden, som avse *religionsvården* vid försvarsväsendet”⁶⁹.

Under 1950-talet rådde fortfarande hög beredskap, med stora upprustningar inom försvaret och stora värnpliktskullar. Personalvården för militär personal som utvecklats under 1940-talet innehöll inte som tidigare under 1900-talet endast religiös själavård. I utredningen *Försvarets personaltjänst* SOU:1951:2 som presenterades 1951 konstaterades att undan för undan hade bildningsverksamhet, medborgarfostran, hobbyverksamhet, förströelseverksamhet, socialvård, upplysnings- och kontaktverksamhet kompletterat personalvården. Utredningen föreslog att själavården kunde inordnas i den allmänna personalvården och ta mer stöd hos personalvårdsassistenter och

⁶⁷ *Soldatvården*, SOU:1941:30 (Stockholm Försvarsdepartementet, 1945).

⁶⁸ *Upplysningsverksamhet om och inom försvaret*. SOU 1945:2 (Stockholm Försvarsdepartementet, 1945) s 103.

⁶⁹ *Upplysningsverksamhet om och inom försvaret*, SOU 1945:2, s. 103.

personalvårdsofficerare men att själva gudstjänstverksamheten kunde ombesörjas av militärpastorer.⁷⁰

Utredarna ville också lägga över ansvaret för personal- och själavården till chef för militärt förband. Förslaget var att förbandschefen skulle biträdas av personalvårdsofficeren som föredragande i personalvårdsärenden samt i förekommande fall personalvårdsassistent, bildningsråd samt militärpastor som föredragande i själavårdsärenden.⁷¹

3.6 Införande av lagen om religionsfrihet 1952

Förutsättningarna för religionsutövande och rätten att tro ändrades när den nya lagen om religionsfrihet trädde i kraft 1 januari 1952.

1 § Envar äger rätt att fritt utöva sin religion, såvitt han icke därigenom stör samhällets lugn eller åstadkommer allmän förargelse.

2 § Det står envar fritt att för religiös gemenskap delta i sammankomst och sammansluta sig med andra.

3 § För offentlig gudstjänst gälle ej andra hinder än sådana som i allmänhet äro stadgade för sammankomst, till vilken allmänheten har tillträde.

4 § Ej må någon vara skyldig tillhöra trossamfund. Åtagande i strid mot denna bestämmelse vare utan verkan. Med trossamfund förstås, förutom svenska kyrkan, sammanslutning för religiös verksamhet, vari ingår att anordna gudstjänst.⁷²

I utredningen militärpsykologi och personaltjänst SOU:1952:40 som presenterades senare under 1952 diskuterades inte fullt ut hur den nya religionsfriheten skulle hanteras, men att i princip borde den militära själavården endast räknas som en gren av den allmänna kyrkliga verksamheten och att såväl stats- som frikyrkliga intressen borde få möjlighet att sätta prägeln på försvarets själavård.⁷³

Själavårdspersonalen föreslogs vara prästvigd eller sysselsatt i kyrklig eller frikyrklig verksamhet.

För övrig personaltjänsten, socialtjänst, studieverksamhet och förströelseverksamhet

rekommenderades personalen ha utbildningar som exempelvis juridisk eller statsvetenskaplig

examen, utbildning vid socialinstitut eller folkskoleseminarium, examen i sociologi, psykologi och

pedagogik. Den teoretiska utbildningen föreslogs kompletteras med praktisk erfarenhet av socialt

arbete, ungdomsledarskap eller folkbildningsarbete. Övrig personal borde ha genomgått

⁷⁰ *Försvarets personaltjänst*, Försvarets personalbehandlingsutrednings betänkande I, SOU: 1951:2 (Stockholm Försvarsdepartementet, 1951) s 41.

⁷¹ *Försvarets personaltjänst*, SOU 1951:2, s. 25.

⁷² Religionsfrihetslag (1951:680)

⁷³ *Militärpsykologi och personaltjänst*, SOU 1952:40 (Stockholm Försvarsdepartementet, 1952) s. 169.

bibliotekarieutbildning respektive ha god erfarenhet av förströelseverksamhet genom arbete inom teaterns, musikens, underhållningens eller filmens områden.⁷⁴

Efter sedvanliga remissrundor och motioner i riksdagen genomfördes en ny organisation av personalvården efter förslag från Försvarsdepartementet i stort sett enligt 1950-talets utredningar. I de provisoriska bestämmelser som utfärdades sades att personalvården omfattade allmän personalvård, själavård, socialtjänst bildningsverksamhet samt annan trivselfrämjande verksamhet.⁷⁵

I 1950-talets utredningar kring personal- och själavård var fokus på organisation och ekonomi. Militärpräster föreslogs att som tidigare vara tillsatta på förordnande med huvudsaklig arbetsuppgift att hålla gudstjänst och korum. Gudstjänsterna var obligatoriska och ingick i tjänsten för de värnpliktiga soldaterna fram till 1966 då det beslutades i riksdagen att all medverkan på militära gudstjänster skulle vara frivillig.⁷⁶ Beslutet kom efter en lång rad riksdagsmotioner som tagit upp kyrkans närvaro i Försvarsmakten.

Ett exempel är motionen som undertecknades av Ingvar Carlsson och fyra andra socialdemokrater. I motionen tecknades en bild där de militära gudstjänsterna var en rest från religionskrigen och att de främst räddats kvar med motiveringen att de ingick i den militära traditionen:

Om man utgår från reglementets uttalande om att själavården skall »vägleda personalen i religiösa frågor», kan man först konstatera att kommendering till militära gudstjänster utgör en synnerligen ensidig och tvångsbetonad »vägledning». För åtskilliga människor, som förbinder en religiös övertygelse med pacifistiska tänkesätt, borde denna form av religionsutövning närmast vara stötande. För främmande trosbekännare och icke troende anses tydligen inte något alternativ till de nämnda gudstjänsterna behövt som vägledning.⁷⁷

3.7 Kyrkans kommande roll som skild från staten

Religionsdebatten under 1960-talet kom att fokusera kring relationen mellan staten och kyrkan. Utredningen Svenska kyrkan och staten SOU:1967:45 tog ett första grepp för att utreda frågan.

⁷⁴ *Militärpsykologi och personaltjänst*, SOU 1952:40, s. 224.

⁷⁵ Långström 1997, s 36.

⁷⁶ Kungl. Maj:ts proposition nr 32 år 1966

⁷⁷ *Samhälle och trossamfund*, SOU 1974:9 (Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1974) s. 251.

I debatten om religionsfrihet har under det senaste århundradet gång efter annan framförts den uppfattningen, att fullständig religionsfrihet förutsätter att staten är neutral i livsåskådningsfrågor och eljest i religiöst hänseende. Vanligen menar man med statlig neutralitet på religionens område, att staten inte skall taga ställning i livsåskådningsfrågor utan skall förhålla sig passiv till alla uttryck för religiösa åskådningar. I många frågor som gäller livssyn eller livsvärdering kan statsmakterna emellertid inte förhålla sig neutrala. I sitt delbetänkande om religionsfriheten har utredningen erinrat om att demokratin bygger på att vissa allmänna etiska värderingar – en värdegemenskap – finns som grund för statens verksamhet.⁷⁸

Utredningens förslag var att krigsmakten själv skulle få utreda hur ”själavård genom statlig försorg eller förmedling” kunde frikopplas från Svenska kyrkan. Överbefälhavaren inledde arbetet och kom med ett organisatoriskt förslag 1973 men överlämnade samtidigt en framställan till chefen för försvarsdepartementet om att en utredning av själavården behövde göras.

Året därpå blev en ny utredning klar, *Samhälle och trossamfund*, SOU 1974:9. Den här gången var det en sammanställning av remissyttranden över betänkanden från 1968 års beredning om stat och kyrka. Bakom remissvaren och beredningen fanns en intensiv debatt kring det omvälvande förslaget att skilja stat och kyrka åt. Den sekulära inriktning som utredningen från 1968 var i SOU 1974:9 anpassad efter remissvaren:

Beredningen anser att själavård inom krigsmakten under fred och under krig i framtiden bör organiseras på ekumenisk bas samt förordar att frågan utreds. Därvid förutsätts att erforderligt initiativ tas av försvarsdepartementet i samråd med trossamfunden (inkl. svenska kyrkan).⁷⁹

3.8 Enmansutredningen om militär själavård

Det dröjde till 1980 innan regeringen gav chefen för försvarsdepartementet i uppdrag att se över organisation och arbetsformer för den andliga vården inom försvarsmakten. Uppgiften gavs till prästen i Svenska kyrkan, avdelningsdirektören vid skatteförvaltningen Per-Ola Larsson som i november 1982 lämnade fram sin drygt tvåhundra sidiga utredning *Militär själavård* SOU:1982:59. Larssons förslag var att Svenska kyrkan skulle bli huvudman för den militära själavården vid sidan av staten.

Utredaren definierade militär själavård enligt de då gällande bestämmelserna för militärpastorer som en del av personalvården med speciell uppgift ”att inom försvarsmakten företräda, andliga

⁷⁸ *Svenska kyrkan och staten*, SOU 1968:11 (Stockholm: Utbildningsdepartementet 1968) s. 83.

⁷⁹ *Samhälle och trossamfund*, SOU 1974:9, s. 251.

värden, tillgodose personalens behov av andakt och högtid, ge vägledning i livsåskådningsfrågor, förmedla tröst och kraft samt skänka trygghet i den enskildes livssituation”.⁸⁰

För att undvika sammanblandning med det allmänna begreppet andlig vård valde Per-Ola Larsson att använda termen *militär själavård* eller enbart själavård som han definierade som ”den andliga sfären som har religiösa uttrycksmedel och som hänger samman med trossamfundens specifika uppgifter”.⁸¹

Överbefälhavaren Lennart Ljung påpekade i sitt yttrande till utredningen att religionsfrihetslagen måste respekteras, att var och en i Försvarsmaktens personal ska ha rätt att utöva sin religion. Samtidigt delade han utredarens uppfattning att själavården borde stå på ekumenisk grund. Däremot så tyckte inte överbefälhavaren att den resursförstärkning, det antal präster som utredaren ville anställa behövdes och flera andra remissinstanser höll med. Regeringen gav därför överbefälhavaren och 1982 års kyrkokommitté i uppdrag att ta fram ett nytt förslag. Det kom dock att dröja till 1988 innan riksdagen kom till beslut. I huvudsak blev det i enlighet med ursprungsutredningen SOU 1982:59 vilket innebar att den andliga vårdens innehåll och genomförande vid militära förband överfördes till Svenska kyrkans stiftssamfälligheter.⁸²

3.9 Avtalen om militär själavård mellan Försvarsmakten och Svenska kyrkan

Tre ledamöter vardera från Svenska kyrkan och Försvarsmakten utformade det första avtalet om militär själavård som innebar att från 1 januari 1990 blev Svenska kyrkan som huvudman ansvarig för den militära själavården och kyrkans stift hade på regional nivå uppdraget att ”främja den andliga våren vid militära förband i fred”.⁸³ Avtal mellan Svenska kyrkan och försvarsmakten om den militära själavården har sedan 1990-talet tecknats kontinuerligt men inte med helt lika innehåll.

Den 28 mars 1996 beslutade Svenska kyrkans centralstyrelse, efter remissbehandling av ett förslag från en särskild beredningsgrupp, hur den militära själavården skulle vara organiserad och genomföras i framtiden. Beslutet innebar att den militära själavården sedan 1997 leds centralt av en heltidsanställd fältprost som har ett nationellt ansvar för den militära själavården. Fältprosten är anställd av försvarsmakten, men kostnaden delas mellan försvarsmakten och Svenska kyrkan.

Tjänsten som fältprost är idag placerad inom Försvarsmaktens insatsstab. I Högkvarterets

⁸⁰ *Militär själavård*, betänkande av utredningen religionen i försvaret, SOU1982:59 (Stockholm: Försvarsdepartementet, 1982) s. 19.

⁸¹ *Militär själavård*, SOU1982:59, s.20

⁸² Långström 1997, s 62

⁸³ Elmberg 2010, s 65.

personalstab ingår en stabspastor, som ansvarar för själavården för Högkvarterets personal och för personalen vid försvarsmaktens logistik. Vid varje militärdistrikt finns en militärpastor som leder den regionala verksamheten. Under dessa finns fältpastorer som utgörs av värnpliktiga präster och pastorer som är krigsplacerade som själavårdspersonal, totalt handlade det 2017 om cirka 70 präster, pastorer och diakoner. I den militära själavårdsorganisationen finns dessutom bataljonspastorer med utlandsuppdrag. För detta ändamål har fältprosten en 'prästbank' med ett trettiotal erfarna präster. Under perioden 1997–2010 deltog 68 militärpastorer i de internationella fredsinsatserna.⁸⁴

3.10 Nya relationer mellan kyrka och stat – policydokumentet för militär själavård

Den 1 januari 2000 ändrades relationen mellan kyrka och stat. Kyrkan blev då relativt fristående från svenska staten. Lagen (1998:1591) reglerar bland annat att Svenska kyrkan ska vara evangelisk-luthersk, rikstäckande och demokratisk. Staten däremot skulle däremot vara neutral i religionsfrågor enligt propositionen som föregick riksdagsbeslutet..

För att hantera de nya förutsättningarna och stödja religiöst utövande inom Försvarsmakten togs det fram ett *Policydokument för militär själavård* som undertecknades av ärkebiskopen KG Hammar för Svenska kyrkan och av överbefälhavaren Johan Hederstedt för Försvarsmakten.

Policydokumentet som fortfarande var gällande vid 2020 års utgång består av två huvuddelar; grundsyn och befattningshavare.

Grundsynens utgångspunkter är att all militär själavård inom Försvarsmaktens utgår ifrån den religiösa mångfald som finns inom landet och att all militär själavård planeras utifrån att trossamfunden samverkar.

I policydokumentet beskrivs också organisationen på nationell, regional och lokal nivå. På den lokala nivån finns också lite mer detaljerade uppgifter i vad som ingår i militär själavård. Den första punkten är att militär själavård utövas i ekumenisk anda. Militärpastor/själavårdsutövare ska svara för gudstjänster och övriga handlingar och tillsammans med förbandets personalenhet planlägga den andliga vården.

⁸⁴ "Svenska kyrkans organisation gentemot försvarsmakten", Kyrkomötet O 2017:13.

4. Diskussion

Begreppet *Militär själavård* används som en samlande rubrik i såväl avtal och styrdokument om de ömsesidiga åtaganden som Försvarsmakten och Svenska kyrkan är överens om.

I diskussionen vill jag pröva om det funnits en produktiv maktutövning i den norm som formas i diskursen av begreppet från det att det etableras genom den statliga utredningen *Militär själavård* (1982). Jag diskuterar i en konfliktdimension eftersom det kan finnas en annan tolkning än den norm som etableras i diskursen. Det finns flera möjliga konfliktperspektiv på Svenska kyrkans makt över den militära själavården, en handlar om huvudmannafrågan, en annan om andra kristna samfunds och religioners rätt att utöva militär själavård samt en möjlig konflikt med det grundlagsskydd som finns angående religionsfrihet enligt 2 kap. 2 § i regeringsformen (SFS 2014:1385).

Kontroll och styrande över normen är makt enligt Michael Foucault. Men det innebär inte att normen måste vara, eller ens är byggd på, lagar och repression. Den produktiva makten, bildandet av normen riktar och koordinerar individers och grupper handlingar samt hanterar konflikter så att exploaterbara prestationer genereras på samma gång som styrkeförhållandet förstärks och motståndet försvagas i de sociala sammanhang där maktteknikerna tillämpas.⁸⁵

Uppsatsens historik slutar med det sedan 2019 gällande avtalet om militär själavård. Avtalet stipulerar att den militära själavården ska ledas av en fältprost, att fältprosten är präst inom svenska kyrkan, att fältposten ska vara överbefälhavarens rådgivare i själavårds- och religiösa frågor och vara ansvarig för utvecklingen av den militära själavården men även samverka med andra trossamfund.⁸⁶

Andra trossamfund än Svenska kyrkan definieras i 2 § Lag (1998:1593) om trossamfund som ”en gemenskap för religiös verksamhet, i vilken det ingår att anordna gudstjänst.”

4.1 Diskursen kring begreppet militär själavård

Militär själavård som begrepp etableras först i samband med det första avtalet mellan Försvarsmakten och Svenska kyrkan. Tidigare har många andra sammansättningar använts för att beskriva stöd i livsåskådningsfrågor för värnpliktiga, soldater, sjömän officerare och civilanställda. Ett flertal statliga utredningar under 1900-talet har behandlat kyrkans närvaro och uppgifter för det

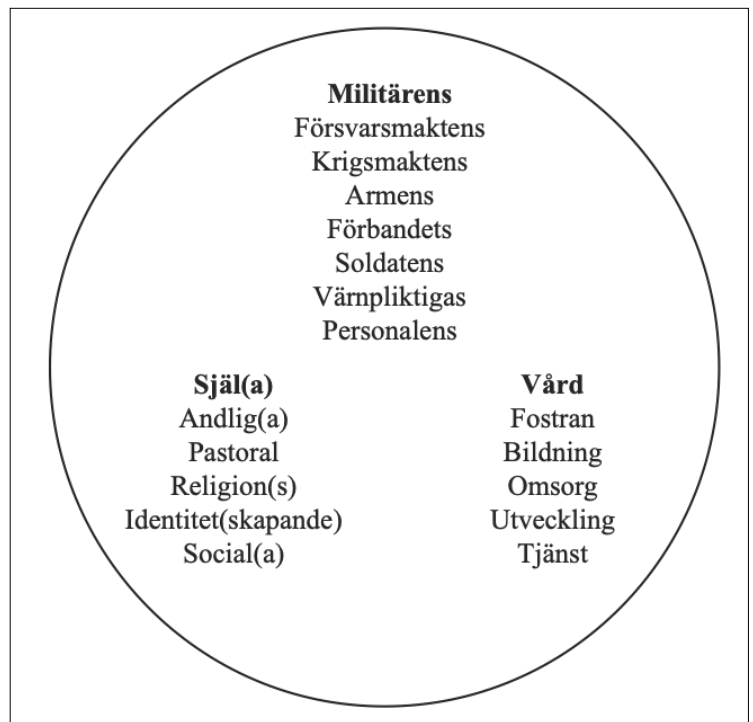
⁸⁵ Hörnqvist 1996, s. 177-178.

⁸⁶ Avtal mellan Svenska Kyrkan och Försvarsmakten om den militära själavården, Försvarsmakten Högkvarteret, FM 2020-4053, 12/12 2019, se bilaga A.

svenska försvaret. Det är dock fler begrepp som använts i de statliga offentliga utredningarna. Idéhistorikern Jani Marjanens visar på ett förhållningssätt som kan användas i utredning av begrepp som utgår från att språkbruk är historiskt förankrade och föränderliga. ”Betydelseförändringen i de ord och begrepp som vi använder för att förstå världen speglar med andra ord en historisk förändring, men nya begrepp formar också nya världar.”^{87 88}

I en semantisk analys har jag samlat de till militär själavård närliggande uttryck. Analysen har gjorts genom att dela upp Militär själavård i tre delar: militär, själ(a) och vård för att sedan söka efter ord som använts inom samma semantiska fält.

Med illustrationen (figur 1) anges de ord som har använts i de undersökta statliga utredningarna under 1900-talet uppdelade på de semantiska delarna. Trots ordens skiftande innebörder, vid olika tidpunkter, ingår de alla i det vida semantiska fält som skulle kunna tänkas ingå i resonemangen i det som nu benämns

Figur 1.

militär själavård. Även om ordkonstruktionen militär själavård kan spåras till så tidigt som 1925 förekommer det sällan i statens offentliga utredningar förrän 1982.⁸⁹

Begreppshistorikern Reinhart Koselleck (1923-2006) påpekade vikten av att i en retorisk analys av ett begrepp undersöka källornas språkbruk och kontext för att hitta anakronismer i källor som säger sig teckna uttrycket i ett längre historiskt perspektiv. Sådana anakronismer är tydliga när begreppet militär själavård används för att beskriva all historisk samverkan och stöd till den svenska militären. Detta görs i såväl policyavtal och minnesskrifter kring militär själavård utgivna

⁸⁷ Jani Marjanen, ”Begreppshistoria” i *Metod.Guide för historiska studier*, red. Martin Gustavsson&Yvonne Svanström (Lund: Studentlitteratur, 2020), s. 120.

⁸⁸ Marjanen 2020, s. 97–132.

⁸⁹ *Militär själavård*, SOU1982:59.

på Försvarmaktens förlag och i kyrkomötets betänkande *Svenska kyrkans organisation gentemot försvarsmakten*.^{90 91 92}

Frågan är dock om begreppet militär själavård medvetet eller omedvetet har tolkats och använts på olika sätt beroende på aktuellt behov, om det kan finnas ett uttalat syfte, att skribenten vill driva en viss fråga. Koselleck visade på en metod som utgår från att skribentens intentioner i en text inte motsvarar receptionen hos mottagaren. Den används av begreppshistoriker för att undersöka ett uttalande eller begrepp ur tre olika aspekter:

lokut – betydelsen för den som uttalar sig,

illokut – betydelsen i varför någon uttalar sig på ett visst sätt,

perlokut – betydelsen som en tolkning av ett uttalande.⁹³

Den lokuta tolkningen när Svenska kyrkans företrädare beskriver militär själavård skulle kunna vara att det är en form av kyrkans traditionella själavård.

Den illokuta förklaringen om anledningen till att Militär själavård använts i rubriksättning i avtal och policyavtal kan vara att bestämma och kontrollera begreppet. Anakronismen i tecknandet av den militär själavård historia är ett tecken på det, detta diskuteras vidare i 4.5.

I det perlokuta perspektivet är inte avsändarens eventuella intentioner intressanta. Fokus är istället på hur begreppet tolkas av mottagaren. Möjliga mångtydigheter öppnar för mottagarens tolkning. Den mer sekulära mottagaren kanske inte uppfattar att kyrkan är avsändare för något som benämns militär *själavård*, då ett själsligt varken behöver vara kristet eller religiöst. Med mottagarens perspektiv öppnar också användningen av *militär* för en tolkning som att det är ett behov hos militärer i dess vidaste begrepp, alla soldater, officerare, sjömän och andra som med en gemensam benämning kan kallas militärer, inte enbart kristna militärer.

I den historiska genomgången i tidigare kapitel framgår det att militär själavård är ett begrepp som etablerats under 1980-talet, först med rubriksättningen av den statliga utredningen *SOU:1982:59 Militär själavård* och sedan med de avtal, policyavtal och direktiv som alla har använt *militär själavård* som begrepp för de tjänster avtalats mellan Försvarmakten och Svenska kyrkan.

⁹⁰ Elmberg 2009, s 3.

⁹¹ Policyavtal 2001, s 5.

⁹² *Svenska kyrkans organisation gentemot försvarsmakten*, Kyrkomötet Organisationsutskottets betänkande 2017:13, 2017, s 2.

⁹³ Marjanen 2020, s 120.

4.2 Enmansutredaren som öppnade för Svenska kyrkan

I dagens avtal om militär själavård formuleras det tydligt att det är Svenska kyrkan som har ansvaret för militär själavård, något som har växt fram sedan 1980-talet och drivits på med en början som kan ses i Per-Ola Larssons tendentiösa enmansutredning *Militär själavård* SOU 1982:59. I egenskap av prästvigd i svenska kyrkan och under 1980-talet på olika sätt mycket aktiv inom Svenska kyrkans organisation kan Larssons objektivitet på det han var satt att utreda starkt ifrågasättas.

I uppsatsens historik och kontext som föregår 1980-talets förändringar framgår att andra samfund än Svenska kyrkan har varit verksamma inom ämnesområdet för militär själavård. Jag menar att det funnits andra sätt att beskriva den andliga- och personalvården och att Larsson i sin utredning förminskat andra aktörers betydelse för den kulturella vård och omsorg som funnits inom Försvarsmakten under i stort sett hela 1900-talet och som fortfarande fungerade när utredningen gjordes. Larsson utelämnar dessutom i sitt förslag andra möjliga aktörer än Svenska kyrkan för att forma den militära själavården.

Kyrkans närvaro i Försvarsmaktens är i stort obefintlig konstaterar Per-Ola Larsson själv i utredningen efter de hearings som han genomförde 1980 och 1981 vid förband i Linköping, Hässleholm, Kristianstad, Ängelholm, Luleå, Kiruna och Boden. Larsson uttrycker i utredningen sitt missnöje om att "[...] värnpliktig personal i så hög grad påstått att de aldrig sett en militärpastor, än mindre känt till hans existens." ⁹⁴

Kyrkans närvaro i Försvaret är inget som jag heller märkte av vid min värnplikt 1978-79, däremot hade vi en kuratorsutbildad personalvårdskonsulent som man kunde prata med. Även Johan Wikström delar i sin uppsats bilden att under hans värnplikt på 1980-talet förekom varken präster eller gudstjänster.⁹⁵

Utredaren Per-Ola Larsson drev i sin utredning frågan att Svenska kyrkans närvaro behövdes i Försvarsmakten och att det saknades resurser. En av bristerna var att det totalt fanns endast två heltidstjänster för präster inom Försvarsmakten. Larsson föreslog att det skulle ändras till motsvarande 18 heltidstjänster. Samtidigt föreslog han att den militära själavården skulle få självständig status och inte längre utgöra en del av den militära personalvården. Utredaren höll öppet för att kunna samverka med andra samfund än Svenska kyrkan och minoritetsreligioner men

⁹⁴ *Militär själavård*, SOU1982:59, s. 29.

⁹⁵ Wikström 2021,

påpekade att ”Den andliga vården bör ha en sådan inriktning att den kan tillgodose det religiösa behovet hos majoriteten av vårt folk.”⁹⁶

Vid utredningens genomförande gällde fortfarande att alla svenskar med automatik vid uppnådd myndighetsålder anslöts till Svenska kyrkan. Majoriteten av svenskarna tillhörde därför den svenska statskyrkan. Vilken sorts religiöst behov som majoriteten av svenska folket hade förklarades aldrig av Larsson. När inte resonemanget stöddes med några undersökningar om behov fanns det egentligen inget underlag för den slutledning som han gjorde, något som i en argumentationsanalys ses som *fallasin ad ignorantiam*.

Om det var en medveten eller omedveten felaktig slutsats som Larsson presenterade går inte att bedöma. Det går dock inte att ta miste att den åsikt Larssons framförde i utredningen; att det var Svenska kyrkan som skulle beredas plats i den militära själavården.

Ett kanske ännu tydligare exempel på Larssons fallasier är när han använder antagande utan bevis eller referensmaterial för att dra slutsatser: ”De genomgripande förändringarna i samhället och försvaret, som ägt rum under de senaste årtiondena, har ökat behovet av andlig vård i försvaret. I viss mån är kraven annorlunda än tidigare. De flesta grupper torde numera önska en militär själavård på ekumenisk bas.”⁹⁷

I den larssonska utredningen finns som i ovanstående citat markörer på en produktiv maktutövning genom diskursiv kontroll som Michel Foucault beskriver. När påståendet ’De flesta grupper torde numera önska en militär själavård på ekumenisk bas’ inte blir motsagt etableras en diskurs som kan ses som en sanning även om den inte i en argumentationsanalys kan ses som sann. Påståendet är ett exempel på hur en diskurs etableras, hur den växer fram när utredningen blir genomläst, remissinstanser kommer med åsikt i en sakfråga och så vidare. Varje gång som det refereras till utredningen utan att den är motsagd etableras även fallasier, de blir inte sanna men de blir i diskursen en norm. Så fungerar diskursernas ordning:

Kritiken analyserar de processer som gallrar bland diskurserna, men också dem som omgrupperar eller förenar dem: genealogin studerar hur de utformas – ett formande som på en och samma gång är utspritt, åtskilt och regelbundet. ...det är inte så att det å ena sidan finns former för förkastande, utestängning, omgruppering eller attribution, och å den andra – på en djupare nivå – ett spontant framvällande av diskurser som strax innan eller efter att de visat sig drabbas av selektion och kontroll.⁹⁸

⁹⁶ *Militär själavård*, SOU1982:59, s. 51.

⁹⁷ *Militär själavård*, SOU1982:59, s. 47.

⁹⁸ Foucault 1993, s. 46.

En i den här uppsatsen inte utredd fråga är vilket mandat som Larsson hade från Svenska kyrkan att ge förslag på ekonomisk ersättning för Svenska kyrkans stärkta engagemang. I utredarens förslag skulle den militära själavården skötas av präster som ska avlönas genom pengar som ska tas från kyrkofonden. Följden av det blev att utredaren föreslog att själavårdarna skulle rekryteras inom Svenska kyrkan. När riksdagen 1988 tog beslut i enlighet med Per-Ola Larssons utredning var den ekonomiska lösningen att det ekonomiska ansvaret för andlig vård vid militära förband skulle tas av kyrkans stiftssamfälligheter.⁹⁹

I sitt remissvar till propositionen som var underlag för beslutet uttryckte överbefälhavaren sin oro, att han ville ha tillfälle att framföra synpunkter på genomförandet. ”Om Svenska kyrkans centralstyrelse avser utfärda rekommendationer om beräkningsunderlag i vad gäller behovet av prästtjänster vid militära förband förutsätts att detta sker efter samråd med överbefälhavaren.”¹⁰⁰

Utredningens förslag att ge Svenska kyrkan huvudmannskapet för den militära själavården kan alltså ses ha ekonomiska motiv. Noterbart är att ordningen att Svenska kyrkan betalar delar av militärprästlönerna består även efter 2000 då stat och kyrka officiellt skiljdes åt.

4.3 Professionalisering– ett sätt att begränsa

Under de 30 år som den militära själavården varit i Svenska kyrkans händer har inga andra trosinriktningar än kristna fått någon befattning i organisationen. Professionaliseringen – kraven vad som krävs för att arbeta som fältpräst – har blivit tydligare med åren och effektivt sett till att präster inom Svenska kyrkan favoriseras och kan rekryteras som militär själavårdare.

Nuvarande fältprosten Jenny Ahlén förklarar Svenska kyrkans prästers särställning som beroende av tre faktorer; att de har tystnadsplikt, att de har rätt att effektuera jordfästningar, samt att

Själavård omfattar mer än det religiösa destillatet som de olika trosinriktningarna har varpå utbildning krävs. Denna utbildning grundas i teologiska universitetsutbildningar och fördjupas inom Svenska kyrkan varpå prästämbetet motsvarar de formella kraven som rymms inom själavården. (Imamer och Rabbiner är jämförelsevis texttolkande roller varpå de inte utan särskild utbildning kan anställas som själavårdare).¹⁰¹

⁹⁹ *Militär själavård*, SOU1982:59, s. 51.

¹⁰⁰ Remissvar till proposition. 1987/88: 31, s. 64.

¹⁰¹ Bramstång 2021, s. 8.

KOMMENTAR: Citatet hänvisar till intervju gjord med fältprosten Jenny Ahlén 29 januari 2021.

Uppsatsen följer hur det efter 1982 års utredning görs ett aktivt arbete att etablera fler tjänster för Svenska kyrkans präster i Försvarmakten. Det första avtalet mellan Försvarmakten och Svenska kyrkan började gälla 1 januari 1990. Avtal har sedan dess tecknats kontinuerligt och har över tid inte haft helt lika skrivning. I det senaste avtalen förklaras det är kyrkostyrelsen efter samråd med Försvarmakten som tillsätter Fältprosten, och att denne ska vara överbefälhavarens rådgivare i både själavårds- och religiösa frågor. Fältprosten har sin placering på Högkvarteret och är organisatoriskt underställd Försvarmaktens insatschef. I avtalet regleras att Svenska kyrkan ska bidra med 630.000 kronor årligen för fältprosttjänsten, lönekostnaderna i övrigt belastar Försvarmakten.

Ett villkor som är inskrivet i avtalet är att fältprosten är behörig att utöva uppdraget som präst inom Svenska kyrkan. En liknande skrivning finns i direktivet för militär själavård där det klarläggs att pastorer vid förbanden verkställer den militära själavården enligt förbandschefens plan. För att verka som pastor inom Försvarmakten ställs krav på behörighet och lämplighet; att ha en teologisk examen/utbildning, tillhöra samfundet Svenska kyrkan eller annat av staten godkänt samfund, vara i aktiv tjänst, ha erfarenhet som präst/pastor och kunskap om ekumenik.

Den öppenhet som formuleras i direktivet *Religiös utövning och militär själavård* att ”All militär själavård inom Försvarmaktens staber/skolor och förband **utgår ifrån den religiösa mångfald** som finns inom landet.” begränsas strikt i samma direktivs behörighetskrav för att bli militär själavårdare. Kraven är att militär själavårdare ska ha teologisk utbildning, erfarenhet som präst/pastor, kunskap om ekumenik. Dessutom måste själavårdare tillhöra ett av staten godkänt samfund.¹⁰²

I ett uppmärksammat fall 2010 stoppades den första icke-kyrkliga militära själavårdare som rekryterats till Bataljonspastor. Regina Birkehorn arbetade civilt med krishantering, och kunde visa på erfarenhet från arbete med Norges Veteranförbund for Internasjonale Operasjoner. en opolitisk och frivillig organisation för personal som varit i internationell tjänst i Norska Försvaret. Under åren 2004-2005 hade hon även genomgått en utbildning till fredspräst vid den amerikanska nyandliga organisationen Beloved Community. Birkehorn hade dessutom gett ut böcker i krishantering, bland andra *Från värnpliktig till veteran* (2009). Dessutom hade Birkehorn lång erfarenhet som sjukvårdsbefäl och sjukvårdsinstruktör i flygvapnet.

¹⁰² FM2016-2601:1 s. 14. (Fet stil i citatet enligt originalet.)

Efter att 2009 ha antagits och genomfört grundkurs för bataljonspastor och i tidningsartiklar fått uppmuntran av fältprosten Sten Elmberg signerade Birkehorn avtal att tillträda tjänsten som bataljonspastor 22 februari 2010.

Elmberg som någon månad tidigare i Upsala Nya Tidning kommenterat den nyandliga Birkehorns anställning med ”Visst kan man fundera över och diskutera saken men ledorden vi arbetar efter är öppenhet och mångfald.” bytte snart fot.¹⁰³

I ett brev till bataljonchefen överstelöjtnant Raymond Iller som tecknat avtalet med Regina Birkehorn meddelade Elmberg att ”Regina B” inte var behörig eftersom hon inte tillhörde ett av staten godkänt samfund.¹⁰⁴

Rikshemvärnschefen Roland Ekenberg skrev på uppdrag av överbefälhavaren i ett brev till Regina Birkehorn att motivet till att hon inte kunde vara bataljonspastor var att hon inte tillhörde ett av staten bidragsgodkänt samfund enligt lagen (1999:932) om stöd till trossamfund.¹⁰⁵

Motivet som framfördes kan uppfattas som att staten har stipulerat vilka samfund som får verka inom den militära själavården. Det är dock först i avtal och direktiv om militär själavård formulerat av fältprosten som det ställs krav på att militär själavårdare måste tillhöra i lag bidragsberättigade samfund. Ett motiv till skrivningen kan vara att Försvarsmakten inte tar hela personalkostnaden men att staten skjuter till pengar till samfund som bedriver själavård och då ge bidrag öronmärkta för militär själavård, men Elmberg skriver också i sitt epostbrev till Raymond Iller att ”Försvarsmakten är inte ”mötestorg” olika andliga inriktningar”. (sic)¹⁰⁶

4.4 Paradoxen – en starkare kyrka i försvaret när staten inte ska gynna ett visst samfund

Om vi jämför Svenska kyrkans ställning inom Försvarsmakten mot hur den var för hundra, eller bara femtio år sedan, är det tydligt att den idag är starkare, vilket är paradoxalt med tanke på att staten och kyrkan från 1958 och framåt låg i något som kan liknas vid en skilsmässa, en enda lång debatt med mängder av utredningar fram till riksdagsbeslutet 1995 om att Svenska kyrkan skulle bli ett eget samfund. Religionsfrihet var det vanligaste använda argumentet i debatten och regeringens

¹⁰³ ”Pastorn som inte tror på Gud“ Upsala Nya tidning 18/8 2009. <https://unt.se/tierp/pastorn-som-inte-tror-pa-gud-292992.aspx> [Hämtad: 21/12 2021]

¹⁰⁴ Epostkonversation fältprost angående ”Regina B”, bilaga B.

¹⁰⁵ Brev från rikshemvärnschefen Hbr 17/11, 2011-10-25, bilaga B.

¹⁰⁶ Epostkonversation fältprost angående ”Regina B”, bilaga B.

argument för delning var att religionsfriheten skulle genomföras i det moderna svenska sekulariserade och mångkulturella samhället.¹⁰⁷

Sara Gunnervik beskriver i uppsatsen *Kyrka stat – debatt i hundra år* att diskursen väsentligt förändrades med åren, från synen att staten skulle fostra medborgaren till att istället hylla honnörsorden valfrihet, demokrati och religionsfrihet.¹⁰⁸

Riksdagsbeslutet 8 december 1995 om ändrade relationer mellan staten och kyrkan följde den socialdemokratiska regeringens förslag. Propositionen var inriktad på att lösa hanteringen av frågorna om de ekonomiska och rättsliga relationerna mellan staten och Svenska kyrkan. Det uttrycks tydligt i propositionen att staten i ett modernt samhälle inte ska gynna ett visst trossamfund och så långt möjligt hålla sig neutral i förhållande till de olika trossamfundet.¹⁰⁹

4.5 Försvarsmakten och traditionen som konfessionell krigsmakt

Hur är det då möjligt att Svenska kyrkan fortsatt har exklusivitet i avtalet om själavård med den statliga myndigheten Försvarsmakten? En förklaring kan vara att det sedan 1990 finns ett avtal som har gett Svenska kyrkan ansvar och möjlighet att bygga upp såväl organisation som argumentation för att ta hand om den militära själavården.

Den förste heltidsanställda fältprosten Sten Elmberg fick en unik position att styra den militära själavården. Under de 22 åren, från 1997 till 2019 var Elmberg ansvarig för den militära själavården, planerade dess genomförande och formulerade avtal, policyavtal och direktiv, samt även mer eller mindre personliga jubileumsskrifter. Det enhetliga intryck som Elmberg skapat påminner inte så lite om de tekniker och storytelling som används för att etablera varumärken i marknadsföringssammanhang. Elmberg berättar historien om *militär själavård* som att det existerat som begrepp sedan 1500-talet i inledningarna till många av sina skrifter i ämnet. I sina historieskrivningar använder han begreppet *militär själavård* för att beskriva all sorts tidigare samarbete mellan kyrkan och militären.¹¹⁰

Försvarsmakten är också noga med att hävda traditionen med kyrkans historiska närvaro. ”Genom tiderna har det lagts stor vikt vid soldaternas andliga fostran.” Olika jubileum, traditionen

¹⁰⁷ Proposition 1995/96:80 Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan, s. 8

¹⁰⁸ Gunnervik 2002, s. 59.

¹⁰⁹ Proposition 1995/96:80 Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan, s. 16.

¹¹⁰ Charlotte Karlsson & Marina Uspor, *Storytelling: En framgångsrik historia*, Magisteruppsats i Företagsekonomi (Borås: Högskolan i Borås 2011) s. 42

att hålla korum, eller att uppmärksamma Gustav II Adolfs böner i fältböneboken knyter band med stormaktstiden och den viktiga roll som kyrkan hade i både krig och i samhälle.¹¹¹

Religionshistorikern David Gudmundsson använde *erbjuden identifikation* för att beskriva innehållet i de predikningar som stormaktstidens präster förmedlade. Om vi prövar Gudmundssons tre teman om soldatens konfessionella tillhörighet som *rätt kristen*, *svensk undersåte* och *kristlig soldat* mot dagens militära själavård så anar vi att samma sak gäller vad Svenska kyrkan idag i den militära själavården erbjuder som identifikation.

Rätt kristen, är att följa samfundet Svenska kyrkans lutherska tro.

Svensk undersåte har en dimension som handlar om att godta den militära organisations struktur där chefer och pastorer formar ramarna för vad som är rätt och vad som är fel. Ett exempel på hur detta understryks är att korum fortfarande kan avslutas med att den på platsen högste chefen efter gudstjänstens slut går upp i givakt och utropar "*Gud bevare konungen och fäderneslandet!*", vilket ska upprepas av de närvarande.¹¹²

Kristlig soldat är att "Försvarsmakten bejakar individens rätt att tro. En tydlighet kring själavården och dess utövare är att; militär själavård är ett uttryck för Kyrkan i försvaret."¹¹³

4.6 Produktiv maktutövning och andra utestängningsprocesser

Den militära själavården är idag i både avtal och praktik väldefinierad med samfundet Svenska kyrkan som huvudman. Med detta finns det även utestängningsmekanismer som dock oftast inte är repressiva. Däremot finns tydliga markörer för den produktiva maktutövning som Michel Foucault beskriver. En av dessa markörer är *diskontinuitetsprincipen* i verkan av förtryckande diskurser. Det innebär inte "att det under och bortom dem härskar en stor, obegränsad, kontinuerlig och tyst diskurs som förtrycks eller förträngs av dem och som det är vår uppgift att lyfta fram genom att äntligen återge ordet". Foucaults resonemang är att vi inte ska försöka dechiffrera diskurserna som om världen står i maskopi med vår kunskap. Diskurser är levande överenskommelser var en för sig. I undersökningen av *militär själavård* och den norm som den etablerar ser vi en serie av diskurser som samverkar; vad som är själavård, vad som är tradition, vad som är religion, vad som är svensk identitet. Innehållet i avtalet om *militär själavård* är helt enkelt en produkt av allt detta, som om alla

¹¹¹ "Handbok Parad 6: Traditionsvård" (Stockholm: Försvarsmakten 2017) s. 27.

¹¹² "Reglemente Parad 1: Stats- och förbandsceremonier" (Stockholm: Försvarsmakten 2017) s. 49.

¹¹³ Elmberg 2008, s. 23.

diskurser lagts på hög. Ju längre sedan diskursen lämnas orörd från kritik, ju mer etablerad blir normen. Samtidigt blir utestängningssystemet alltmer effektivt.¹¹⁴

Ett exempel på utestängning är att det undan för undan har skett en professionaliseringen av militärpastorsuppgiften. I uppsatsens historik kring själavården på 1900-talet kan vi se att Svenska kyrkans präster och frireligiösa pastorer parallellt är aktiva i soldatvården. Dessutom finns ett tydligt mer sekulärt anslag genom bildnings- och nykterhetsförbunds påverkan som utvecklade personalvården med anställda personalvårdskonsulenter.

I sin kandidatuppsats *Svensk militär själavård* skriver Charlotte Farholt om hur svårigheterna för andra kristna samfund att ta plats i den nuvarande organisationen ”ekumenik inom den militära själavårdens har efterfrågats, men inte fått något konkret uttryck, utan det är Svenska kyrkans tro och tradition som syns tydligast.”¹¹⁵

I praktiken har det alltså varit svårt för andra kyrkliga samfund att få verka inom själavården vilket är ett brott mot den tydliga tradition och praxis som fanns fram till 1980-talet.

De skarpa gränser som repressiva direktiv hade inneburit finns dock inte mot varken andra kristna samfund eller religioner i avtalet för militär själavård. Svenska kyrkan har fått kontrollen på den *militära själavården* genom den diskursiva norm som är skapad kring begreppet.

Michel Foucault beskriver produktiv maktutövning som organiserad runt normer, att den verkar oberoende av samtycke, att den involvera de underordnande i sin egen underordning samt att den är produktiv. Låt oss pröva dessa Foucaults fyra teser mot texter ur avtal och direktiv för att vilken typ av företeelser som ryms i begreppet produktiv makt:¹¹⁶

Makten är organiserad runt normer och detta påverkar såväl organiseringen av målgruppen som vilka handlingar som berörs, skriver Foucault. Ett exempel från jubileumsskriften *Militär själavård 1998–2008* utgiven av Försvarsmakten är att normen är att svenskar tillhör Svenska kyrkan. ”Alltjämt tillhör majoriteten av svenska folket Svenska kyrkan. Därför är det ett ansvar för församlingar /stift att möta människor vid militära förband.”¹¹⁷

Effekten av normen uppnås oberoende av samtycke är med Foucaults innebär med resonemang att i motsats till repressiv makt finns inget nödvändigt inslag av övervägande eller insikt och produktiv skapar en motivation och en förmåga att handla på ett visst sätt. I direktivet *Religiös*

¹¹⁴ Foucault 1993, s. 37.

¹¹⁵ Farholt 2010, s.33.

¹¹⁶ Magnus Hörnqvist, *En annan Foucault. Maktens problematik* (Falun: Carlssons Bokförlag 2012) s. 60.

¹¹⁷ Elmberg 2008, s 23.

utövning och militär själavård finns det inte specificerat hur behoven ska undersökas finns det till exempel inte några utarbetade alternativ för ickereligiöst existentiellt stöd: ”Militär själavård utövas ekumeniskt och interreligiöst efter de behov som finns.”¹¹⁸

Den tredje markören kring Foucaults teser om produktiv maktutövning handlar om att makten bemäktigar och underkuvar på samma gång. Fältprosten Sten Elmberg, den vid tiden huvudansvarige för den militära själavården uttrycker detta tydligt i jubileumsskriften 2008 när han formuleras rätten att tro, men direkt hänvisar till att det är kyrkan som tar hand om den militär själavården. ”Försvarsmakten bejakar individens rätt att tro. En tydlighet kring själavården och dess utövare är att; militär själavård är ett uttryck för Kyrkan i försvaret.”¹¹⁹

Slutligen i Foucaults resonemang om hur produktiv maktutövning fungerar är att den ökar motivationen och stärker förmågan att agera, den skapar handlingar genom att bearbeta beredskapen och förmågan att handla och skapa nya diskurser. Ett tydligt exempel på detta är hur grundlagens skydd enligt regeringsformens 2 kapitel *Grundläggande rättigheter, opinionsfriheter* har tolkats av fältprosten Sten Elmberg i direktivet *Religiös utövning och militär själavård*. Elmberg har uttryckt detta som en individuell rättighet, och därmed tolkat lagen fritt: ”Religionsfrihetslagen ger också uttryck för den enskildes rätt att inte behöva ge uttryck för en tro eller livsåskådning.”¹²⁰

Lagtexten belägger det allmänna – staten – Försvarsmakten med en begränsning, uttryckt som:

Ingen får av det allmänna tvingas att ge till känna sin åskådning i politiskt, religiöst, kulturellt eller annat sådant hänseende. Inte heller får någon av det allmänna tvingas att delta i sammankomst för opinionsbildning eller i demonstration eller annan meningsyttring eller att tillhöra politisk sammanslutning, trossamfund eller annan sammanslutning för åskådning som avses i första meningen.¹²¹

Genom tolkningen av lagen och förskjutningen från det allmännas skyldigheter till individens rätt att tro skapas en egen norm som inte innehåller Försvarsmakten grundlagsskyldigheter.

Jämför även enligt ovan Elmbergs skrivning ovan ’Försvarsmakten bejakar individens rätt att tro.’ Den försäkran om frivillighet och ett visst mått av respekt mot andra religioner är helt i linje med maktutövningens produktivitet. Normaliseringen, målet för maktutövningen är att involvera människor i sin egen underkastelse såsom aktiva subjekt.¹²²

¹¹⁸ Direktiv FM2016-2601:1, 2016, s. 7.

¹¹⁹ Elmberg 2008, s 23.

¹²⁰ FM2016-2601:1, s. 3.

¹²¹ Lag (2010:1408).

¹²² Hörnqvist 2012, s. 87.

5. Sammanfattning

I en tid då staten och Svenska kyrkan i en lång process skilts åt och religionsfriheten stärkts i grundlagen har Svenska kyrkan skaffat sig kontroll över det existensiella stöd som erbjuds den svenska militären. Detta har kunnat göras genom att bygga avtal med Försvarmakten kring det diskursiva begreppet *militär själavård*.

Begreppet etablerades med utredningen *Militär själavård, betänkande av utredningen religionen i försvaret 1982*.¹²³ Motivet till utredningen var att inför ett eventuellt skiljande av stat och kyrka ge förslag på lösningar för själavård för militären i ett religiöst neutralt Sverige. Enmansutredaren, prästen i Svenska kyrkan Per-Ola Larsson, formade ett förslag som innebar att stärka Svenska kyrkans närvaro i Försvarmakten mot att Svenska kyrkan skulle stå för del av lönerna. Med detta följde också att Svenska kyrkan skulle vara huvudman med ansvar för organisationen av den militära själavården. Utredningens förslag togs i ett riksdagsbeslut 1988 och ett första avtal mellan Försvarmakten och Svenska kyrkan började gälla 1 januari 1990.

I uppsatsens historiska översikt visas att det inom försvaret tidigare funnits andra synsätt på hur det existensiella stöd erbjudits värnpliktiga och anställda. Med den nya ordningen med Svenska kyrkan som huvudman blev det Svenska kyrkans församlingsnämnd och Svenska kyrkans centralstyrelse som beslutade om organisationen. Den av Svenska kyrkan utsedda, av Försvarmakten anställda, fältprosten blev ansvarig för genomförandet.

Militär själavård har i avtal, direktiv och policy formulerats inte som ett modernt begrepp, utan som ett uttryck för den roll kyrkan haft historiskt för den svenska krigsmakten och försvaret. Denna tydliga presentism har varit med och format diskursen kring själavård.

I linje med hur idéhistorikern Michel Foucault resonerar kring hur produktiv maktutövning fungerar har Svenska kyrkan stärkt sin kontroll av den militära själavården, inte minst genom professionalisering av militärpräster. De praktiska konsekvenserna kan ses i socialdepartementets undersökning *Trossamfundens sociala insatser*. Inom hälso- och sjukvård, kriminalvård och skolor får katolska och ortodoxa kyrkor samt muslimska församlingar och andra samfund möjlighet att verka. Inom Försvarmaktens själavård tillhör samtliga 30 anställda samfundet Svenska kyrkan.¹²⁴

¹²³ *Militär själavård*, SOU1982:59.

¹²⁴ *Trossamfundens sociala insatser*, Ds 2015:3 (Stockholm: Socialdepartementet 2015) s. 44.

Sedan det första avtalet mellan Försvarsmakten och Svenska kyrkan tecknades 1990 kan uppsatsen visa hur den diskursiva normen kring *militär själavård* har etablerats och utvecklats genom Foucaults resonemang om produktiv maktutövning och diskursens ordning. När diskurser skapas leder det till utestängning i vad som får sägas, när och av vem. I andra fall kan det handla om vad som definieras som rätt eller fel, normalt eller onormalt. I denna undersökning är det visat att den kristna tron normen ses som det normala. Andra religiösa samfund, eller livsåskådningar hamnar utanför.

Försvarsmakten har som statlig myndighet att sig neutral i religionsfrågor. Klara man verkligen det i det ensidiga avtalet med samfundet Svenska kyrkan – och hur tillgodoses grundlagens skrivning ” Ingen får av det allmänna tvingas att ge till känna sin åskådning i politiskt, religiöst, kulturellt eller annat sådant hänseende.”¹²⁵ Detta är frågor som kan vara värda vidare forskning.

I uppsatsen har några personer framhållits som särskilt aktiva i skapandet av den diskursiva normen kring militär själavård. Dessa aktörer har varit tydliga, men är bara en del i den levande diskursen. Grundläggande i det resonemanget är att diskursen inte kontrolleras av någon, den förändrar sig hela tiden. Varje gång någon signerar ett avtal, eller godtar ordningen förstärks diskursen. Politiker, tjänstemän, forskare, präster, soldater och officerare och överbefälhavare, alla är delaktiga.

Det finns inte något uttalat motiv i det undersökta material till den position som Svenska kyrkan ändå tydligt strävat efter men sista meningen i den bön som avslutade det korum som jag senast var inbjuden till uttrycktes en åsiktsinriktning:

”Ty riket är Ditt, makten och härligheten.”¹²⁶

¹²⁵ Lag (2010:1408).

¹²⁶ Ulf Kundler Ridderstedt, bataljonspastor, korum i Tingstäde kyrka, 2021-12-13.

6. Käll- och litteraturförteckning

6.1 Litteratur

- Bergström, Göran & Ekström, Linda ”Tre diskursanalytiska inriktningar” i *Textens mening och makt*, red. Kristina Boreus och Göran Bergström. (Lund: Studentlitteratur 2018).
- Bramstång, Mattias, ”Själavårdens betydelse för krigsföringsförmågan” Masteruppsats 30 poäng (Stockholm: Försvarshögskolan 2021. <http://hb.diva-portal.org/smash/get/diva2:1312730/FULLTEXT01.pdf> [Hämtad 2022-01-07])
- Elmberg, Sten, *Militär Själavård 1998–2008. Ett decennium med stora förändringar* (Stockholm: Försvarsmakten 2009).
- Elmberg, Sten, *Militär själavård* (Stockholm: Försvarsmakten, Högkvarteret, 2010).
- Farholt, Charlotte ”Svensk militär själavård: Den svenska militära själavårdens organisation 1892-2008 samt en komparativ studie av Fältandaktsböckerna 1893, 1940 och 2008.” Kandidatuppsats 15 poäng, (Linköpings universitet: Institutionen för kultur och kommunikation – religionsvetenskap 2010). <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:349857/FULLTEXT02> [Hämtad 2021-12-09]
- Foucault Michel, *Diskursens ordning* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag 1993).
- Gudmundsson, David , *Konfessionell krigsmakt* (Malmö: Universus Academic Press, 2014).
- Gunnervik, Sara, ”Kyrka – stat debatt i hundra år. En analys av hur maktdebatten återspeglades i offentligt tryck” Examensarbete 20 poäng, (Lunds universitet: Juridiska fakulteten – rätts historia 2002). <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/1557883/file/1564469.pdf> [Hämtad 2021-12-09]
- Hansson, Klas, *Kyrkan i fält: fältpräster i det svenska försvaret: organisation, principer och konflikter i ekumenisk belysning sedan 1900* (Skellefteå: Artos&Norma bokförlag 2016).
- Harrison, Dick, *Sveriges medeltid* (Lund: Historiska media, 2020).
- Hörnqvist, Magnus, *Foucaults maktanalys* (Stockholm: Carlsson Bokförlag 1996).
- Hörnqvist, Magnus, *En annan Foucault. Maktens problematik* (Falun: Carlssons Bokförlag 2012).
- Ingesman, Per ”Introduction”, i *Religion as an agent of change: crusades-reformation-pietism*, red. Per Ingesman (Leiden: Brill 2016).
- Karlsson, Charlotte & Uspor, Marina, *Storytelling: En framgångsrik historia*, Magisteruppsats i Företagsekonomi (Borås: Högskolan i Borås 2011).
- Lehman, Hartmut, ”In the service of two kings” i *The Sword of the lord*, red. Doris L. Bergen (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame (2004).
- Långström, Carl-Einar, *Som det var och som det blev. Själavårdens utveckling inom Försvarsmakten 1937–1997* (Stockholm: Försvarsmakten 1997).
- Marjanen, Jani, ”Begreppshistoria” i *Metod.Guide för historiska studier*, red. Martin Gustavsson&Yvonne Svanström (Lund: Studentlitteratur, 2020)
- Nilsson Hammar, Anna, ”Diskursanalys” i *Metod*, red. Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (Lund: Studentlitteratur, 2020).
- Nilsson Roddy, *Foucault – en introduktion* (Malmö: Égalité, 2008).
- Pleijel, Hilding, ”Patriarkalismens samhällsideologi”, *Historisk tidskrift* nr 107 (1987).
- Skovdahl, Bernt, ”Idéhistoria och källkritik” i *Idéhistoriens egenheter. Teori-och metodproblem inom idéhistoria*, red. Lennart Olausson (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1994).
- Villads Jensen, Kurt, *Korstågen – européer i heligt krig under 500 år*. (Stockholm: Dialogos, 2017).
- Wikström, Johan, ”Fältandaktsboken – den militära själavårdens sista utpost. Vems själsliga behov tillgodoseras den?” Kandidatuppsats 15 poäng (Lunds universitet: Centrum för teologi och religionsvetenskap 2010). <https://lup.lub.lu.se/student-papers/record/9042718/file/9042719.pdf> [Hämtad 2021-12-09]

6.2 Offentliga tryck

Statens Offentliga Utredningar och departementsserien

Den andliga vården vid armén, SOU 1927:5 (Stockholm Försvarsdepartementet 1927).

Den andliga vården inom försvarsväsendet, SOU 1938:33 (Stockholm Försvarsdepartementet).

Försvarets personaltjänst, Försvarets personalbehandlingsutrednings betänkande I, SOU: 1951:2 (Stockholm Försvarsdepartementet 1951).

Militär själavård, betänkande av utredningen religionen i försvaret, SOU1982:59 (Stockholm: Försvarsdepartementet 1982).

Militärpsykologi och personaltjänst Arbetsuppgifter och central organisation, SOU 1952:40 (Stockholm Försvarsdepartementet 1952).

Soldatvården, SOU:1941:30 (Stockholm Försvarsdepartementet 1945).

Samhälle och trossamfund, sammanställning över betänkanden av 1968 års beredning om stat och kyrka. SOU 1974:9 (Stockholm: Utbildningsdepartementet 1974).

Svenska kyrkan och staten, slutbetänkande, SOU 1968:11 (Stockholm: Utbildningsdepartementet 1968).

Samhälle och trossamfund, sammanställning över betänkanden av 1968 års beredning om stat och kyrka, SOU 1974:9 (Stockholm: Utbildningsdepartementet 1974).

Trossamfundens sociala insatser, Ds 2015:3 (Stockholm: Socialdepartementet 2015),

Upplysningsverksamhet om och inom försvaret. SOU 1945:2 (Stockholm Försvarsdepartementet, 1945).

Motioner och propositioner och utlåtanden i riksdagen

Första kammarens första tillfälliga utskotts utlåtande nr 11, i anledning av väckta motioner om vidtagande av åtgärder för åstadkommande av förbättrad sedlig och andlig vård för den värnpliktiga ungdomen m. m. Utlåtande 1918:Tfu111.

Proposition 1995/96:80 *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan*.

Proposition angående anslag till befrämjande av den andliga vården vid försvarsväsendet, 1939:139.

Motion 1965:63 angående gudstjänst och korum i militärtjänst.

Lagar och författningssamlingar

Lag om Svenska kyrkan. (1998:1591)

Religionsfrihetslag (1951:680)

Regeringsformen SFS 1998:1591.

Övriga offentliga tryck, avtal och direktiv

Avtal mellan Svenska Kyrkan och Försvarsmakten om den militära själavården, FM2020-4053 (Stockholm; Försvarsmakten, Högkvarteret 2019) bilaga A.

Direktiv, Religiös utövning och militär själavård, HKV beteckning FM2016-2601:1 (Stockholm: Försvarsmakten, högkvarteret, 2016-02-24).

”Handbok Parad 6: Traditionsvård” (Stockholm: Försvarsmakten 2017).

”Reglemente Parad 1: Stats- och förbandsceremonier” (Stockholm: Försvarsmakten 2017)

Policydokument, Militär själavård, HKV 6507:60403 (Stockholm: Försvarsmakten, högkvarteret, 2001-01-15).

Databaser

Sveriges riksdag, dokument och lagar.
<https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/>

Swedish Government Official Reports, Linköping University Electronic Press,
<https://doi.org/10.3384/db.sou>

Övriga källor

”Pastorn som inte tror på Gud“ Upsala Nya tidning 18/8 2009. <https://unt.se/tierp/pastorn-som-inte-tror-pa-gud-292992.aspx> [Hämtad: 21/12 2021].

Svenska kyrkans medlemsutveckling år 1972-2020, <https://www.svenskakyrkan.se/filer/1374643/Medlemmar%20i%20Svenska%20kyrkan%201972-2020.pdf?id=2227146> [hämtad 2022-01-03].

Svenska kyrkans organisation gentemot försvarsmakten, Kyrkomötet Organisationsutskottets betänkande 2017:13, 2017.

Svenska soldathemsförbundet, *Om oss*, <https://soldathem.org/om-oss/> [hämtad 2021-10-03].

7. Bilagor

Bilaga A

Avtal mellan Svenska Kyrkan och Försvarsmakten om den militära själavården, FM2020-4053, (Stockholm; Försvarsmakten, Högkvarteret 2019) bilaga A.

Ert tjänsteställe, handläggare
Ärkebiskop teol sekr, Lena Boman

Ert datum

Er beteckning

Vårt tjänsteställe, handläggare
SC INSATS Överste Peder Ohlsson

Vårt föregående datum

Vår föregående beteckning

AVTAL mellan Svenska Kyrkan och Försvarsmakten om den militära själavården

Förutsättningar:

Svenska kyrkan är enligt lagen om Svenska kyrkan en öppen folkkyrka som bedriver en rikstäckande verksamhet. Enligt Kyrkoordningen tar Svenska kyrkan genom sina församlingar ansvar för alla som vistas i en församling. Stiften stöder och främjar församlingarna i denna uppgift. Kyrkostyrelsen företräder Svenska kyrkan på nationell nivå.

Tillsammans med Försvarsmakten tar Svenska kyrkan ett särskilt ansvar för den militära själavården i såväl grund- som insatsorganisationen.

För att leda och utveckla denna verksamhet träffar Svenska kyrkan och Försvarsmakten följande avtal.

- 1 Den militära själavården skall ledas av en fältprost, som är anställd av Försvarsmakten i högre chefsställning, med placering på Högkvarteret och organisatoriskt direkt underställd Försvarsmaktens insatschef.
2. Fältprosten skall tillsättas i samråd mellan Försvarsmakten och Svenska kyrkan genom Kyrkostyrelsen. Svenska kyrkan åtar sig att intyga att den som är aktuella för befattningen som fältprost är behörig att utöva uppdraget som präst inom Svenska kyrkan enligt Svenska kyrkans register över behöriga. Vid rekrytering av fältprost utarbetas befattningsbeskrivning tillsammans för att underlätta rekryteringen.

Bilaga A

FÖRSVARSMAKTEN

 HÖGKVARTERET

Datum
2019-12-12

Beteckning

Sida 2 (2)

3. Fältprosten skall vara ÖB:s rådgivare i både själavårds- och religiösa frågor.
4. Fältprosten skall vidare ansvara för
 - utvecklingen av den militära själavården enligt Försvarsmaktens närmare bestämmande
 - rådgivning vid rekrytering,
 - utbildning/fortbildning av Försvarsmaktens prästerliga och diakonala personal,
 - internationell samverkan
 - samverkan med andra trossamfund
 - årlig rapportering om verksamheten inom Försvarsmakten och till Kyrkostyrelsen.

Det närmare tjänsteinnehållet beslutas av Försvarsmakten.

5. Svenska kyrkan bidrar årligen med 630 000:- för fältprosttjänsten. Bidraget utbetalas efter rekvisition till Försvarsmakten, Högkvarteret. Lönekostnaderna i övrigt liksom kostnaderna för verksamheten bestrids av Försvarsmakten.
6. I vår gemensamma strävan att ge den militära själavården goda förutsättningar, har Svenska kyrkan och Försvarsmakten denna dag undertecknat detta avtal som gäller från och med den 1 januari 2020 till den 31 december 2024, vid vilken tidpunkt det skall omprövas.

Stockholm den 2019-12-19

Uppsala den 2019-12-27

För Försvarsmakten

För Svenska kyrkan

Micael Byden
Överbefälhavare

Helén Ottosson Lovén
Generalsekreterare

Jan Thörnqvist
Insatschef

Erika Brundin
Utvecklingschef

Bilaga B

Dokumentation om Regina Birkehorns avtal som bataljonspräst.

Tillstyrkt förordning av Bataljonchefen Raymond Iller.

Samtliga förordningar (1981:121) om
frivillig försvarsverksamhet
Datum

Person- och adressuppgifter

Efternamn BIRKEHORN		Förnamn REGINA	
Personnummer 631126-6628	Förband FM/ Livgardet <i>Livgarde - Bataljon</i>	Utbildningsgrupp Gävleborgsgrupp	Frivilligorganisation FPF

Jag förbinder mig att på de villkor som gäller för tjänstgöring inom hemvärnet tjänstgöra som

Ordinarie avtalspersonal Extra avtalspersonal **Bataljonspräst**

Samt fullgöra förbandsövning enligt nedan

Dygn/år	Gällande för	Gäller fr o m	Namnteckning Avtalspersonal	C Förband Namnteckning
4	Meniga vid hvplut (4d), ledningsplut, stab- och trosstropp (4d), Hv-flyggrp, båtgrupp. Dagarna genomförs i en följd.			
5	Gruppbefäl vid hvplut (4d), hvstaber/betjäningsförband (4d), Hv-flyggrp. Dagarna genomförs i en följd.			
6	Plutonsbefäl i hvstaber/betjäningsförband, samt chef och navigatör vid båtgrupp (4 d). Dagarna genomförs i en följd.	22/2-2010	<i>Regina Birkehorn</i>	<i>Raymond Iller</i>
8	Meniga vid hvplut (8d), hvstaber/betjäningsförband (8d), stab- och trosstropp. Dagarna genomförs vid två tillfällen.			
9	Gruppbefäl vid hvplut (8d), Dagarna genomförs vid två tillfällen.			
Övrigt				

Yttrande

Frivilligorganisationens yttrande	Ort och datum	
	Friv org	Namnteckning
☐ Lämplig för tjänstgöring	Befattning	Namnförtydligande
☐ Ej lämplig för tjänstgöring		

Bilaga B

Epostbrev från fältprosten Sten Elmberg om anledning att neka "Regina B" tjänst som bataljonspastor.

Övlt Raymond Iller
C Gävleborgsgruppen
Livgardet
Tfn 010-823 69 10
Mob 070-302 76 73
raymond.iller@mil.se
www.gavleborgsgruppen.se

----- Vidarebefordrat av Raymond Iller/RAYILL01/MIL/SE 2010-11-08 09:04 -----

Christer Fagerström
<Christer.Fagerstrom@svenskakyrkan.se>

Till <raymond.iller@mil.se>
Kopia
Ärende VB: Pastor i Hv

2010-10-25 22:25

Hej Raymond!

Detta är det svar och den info som jag har fått från fältprosten Sten Elmberg ang. fältpräst/pastors kriterie

Med vänlig hälsning

Christer Fagerström
christer.fagerstrom@svenskakyrkan.se

Från: Sten Elmberg [mailto:sten.elmberg@mil.se]
Skickat: fr 2010-10-22 15:50
Till: Christer Fagerström

Sten Elmberg
FM/HKV Lidingövägen 24
S-107 85 STOCKHOLM, SWEDEN
Pfone +4687887701, Cellphone +46706976448

Christer

Att Regina B blivit pastor genom kurs i Försvarets Personalförbunds kurs förra året är fel. Jag har tala med Ordf i detta förbund, Brigadgen Bengt Axelsson- som menar att denna kurs utbildar redan befintliga pastorer, vilket man inte kan utnämna sig själv till. Har respekt för Regina B kunskap i krisstod/sjukvårdsfrågor, dock ger detta INTE en pastorstjänst. Förra året gav vi ut direktiv, undertecknad av C Insats Generallojtnant Anders R Lindström. Dessa skulle nått till samtliga förband, sen till Utb grp och sedan till Hv bataljoner. Som du ser i dessa kan inte Regina fortsätta sitt uppdrag som pastor.(se dessa bilagor)

Som du ser i bilaga finns krav för att vara som kan vara pastor. Som du ser i bilaga 3 har Staten bestämt vilka trossamfund som är godkända, vilket vi som statligt organ följer. (Försvarsmakten är inte "mötestorg" olika andliga riktningar. Självvärden inrättas efter behov som finns exempel kristna, muslimer e t c) Utifrån dessa principer kan inte Regina B fortsätta. Får ni trubbel så finns jag och drar i trådarna här. RikshvC har fått ovannämnda direktiv och han känner till "problemet"

Bästa hälsningar
Sten

Christer Fagerström
<Christer.Fagerstrom@svenskakyrkan.se>

Till "Sten Elmberg" <sten.elmberg@mil.se>
Kopia
Ärende SV: Sten Elmberg/STEELM01/MIL/SE är inte på kontoret.

2010-10-19 23:49

Hej Sten.

Ser fram emot ett svar från Dig/Er, behöver det för att kunna slutföra min fråga, och därmed min status som bataljonspräst/pastor vid Gävleborgsgrp. Nationella skyddsstyrkorna Hemvärnet Gävle! Frågan ställd till övlt Raymond Iller, chef för ovannämnda bat! Tacksamt om Du kunde förtydliga "ämbetssynen" på vad en bataljonspastor ska vara från Svenska Kyrkans håll, liksom den Du antydde från rikshemvärnschefen!

Vi ser mycket intresserat fram emot ett tydligt svar!

Ref. till min e-post till Dig 8/10!

Vänligen

Christer Fagerström

Bilaga B

Brev från rikshemvärnschefen Roland Ekenberg på uppdrag av överbefälhavaren Micael Bydén.

FÖRSVARSMAKTEN
HÖGKVARTERET
Rikshemvärnschefen

Datum
2011-10-25

Hbr 17/11

Sida 1 (2)

Regina Birkehorn och
sändlista

Ärta Regina!

Tack för Ditt brev, och för Ditt engagemang för Försvarmakten, Hemvärdet och vår personal. ÖB har bett mig att svara på ditt brev. Inledningsvis beklagar jag att Du upplever processen kring Din placering i Hemvärdet som otillfredsställande. Jag har i mitt svar till dig samrått med Fältprosten Sten Elmberg.

Försvarmaktens värdegrund slår vakt om alla människors lika värde, rättvisa och jämlikhet och främjar de demokratiska principerna samt de mänskliga rättigheterna. Alla, oavsett anställningsform, kön, ålder, etnisk ursprung, religiös övertygelse, sexuell läggning, politisk åskådning eller funktionshinder ska respekteras och behandlas likvärdigt. Detta betyder att vi tar hänsyn till ett mångkulturellt samhälle bland våra anställda.

För att å andra sidan stödja människor i Försvarmakten så har vi specialistbefattningar; exempelvis pastorer och trosföreträdare. Dessa ska biträda de olika trosåskådningarna som finns inom FM.

Sedan år 2000 när vi inte längre har någon statskyrka så följer Försvarmakten den av Sveriges Riksdag antagna lagen 1999:932 och av regeringen utgivna SFS: 1999:974, med komplettering 2009, som återger godkända trossamfund. När Försvarmakten rekryterar pastor till organisation eller uppdrag så ska denne ha vigning/ordination av ovannämnda trossamfund. Det betyder att det alltid ska finnas ett ansvarigt trossamfund bakom en pastors deltagande i Försvarmakten. Av Dina handlingar framgår det inte att du har någon sådan samfundstillhörighet eller ordinerat uppdrag

Försvarets Personaltjänstförbund har till uppgift att utbilda redan vigda/ordinerade präster/pastorer/själavårdföreträdare i uppgift som bataljons-pastor. Att genomgå bataljonspastorskurs i Personaltjänstförbundets regi genererar inte med automatik att få en pastorsbefattning i Försvarmakten, utan varje kandidat skall prövas efter behörighet och lämplighet.

Med de förutsättningar jag beskrivit ovan kan jag inte se att Du har de formella förutsättningarna för att vara placerad på befattningen bataljonspastor i Hemvärnet.

Däremot är jag tacksam om Du fortsätter bidra och verka med din kompetens på andra befattningar inom Hemvärnet. Än en gång tack för Ditt engagemang.

Bästa hälsningar
Polan & Elmberg
Rikshemvärnschef

Sändlista

Som orientering

Öv Håkan Hedlund
Fältprost Sten Elmberg
Övlt Raymond Iller
Övlt Claes Alsteryd